

PRVI STIK SLOVENSКИH PARTIZANOV Z VOJSKO VELIKE BRITANIJE

Pavel Dobrila*

UDK 940.547.6(497.12) »1943«

Pavel DOBRILA, professor, 62000 Maribor, Yu:

THE FIRST CONTACT OF THE SLOVENE PARTISANS WITH THE
ARMY OF GREAT BRITAIN.

The treatise describes the first meeting of the Slovene partisans with the representatives of the armed forces of Great Britain, which took place in March 1943 near Gorica, Primorska. It gives a detailed description of these contacts until August 1943.

Uvod

Čas, v katerem je prišlo do prvega srečanja in vojaškega sodelovanja med notnami slovenske narodnoosvobodilne vojske in oboroženimi silami ene izmed treh zavezniških držav, to je Velike Britanije, označujeta velika preobrata na frontah v severni Afriki in v vzhodni Evropi. Posledica teh preobratov in temu primernih sprememb v vojaških in političnih pogledih vrha angleškega vodstva¹ je tudi njegova odločitev, da pošlje v Slovenijo oboroženo skupino — izvidnico. Ta se je spustila na ozemlje primorske operativne cone (POZ) 18. marca 1943 v bližini Plav v Soški dolini. O tem vodstvo primorske operativne cone predčasno ni bilo obveščeno, kar bo tudi razvidno iz tega pregleda. Skupino so sestavljali trije primorski rojaki, nekdanji italijanski vojaki, ki pa so v bojih po raznih krajih Afrike prišli v angleško ujetništvo. Na prigovarjanje različnih frakcij medvojne jugoslovanske emigracije na zahodu in emigracije italijanskih Slovencev v pokrajinah, ki so jih nadzorovali na Bližnjem vzhodu Angleži, so se odločili boriti se proti silam osi pod angleško zastavo ali v sestavu enot jugoslovanske kraljeve vojske na Bližnjem vzhodu. Vsekakor je ta spust sodil v okvir vojaških zahtev, ko se je začejalo anglo-ameriško vodstvo zavedati vojaške pomembnosti jugoslovanskega narodnoosvobodilnega boja v

* Pavel Dobrila, Maribor, Gorkega 37

¹ Dne 3. marca 1943 sta Britansko ministrstvo za zunanje zadeve in obveščevalna služba SOE (Strategic Operation Executive) poslala brzojavko iz Londona v Kairo, da morajo Britanci podpirati Mihailovića, vendar se naj britanski oficirji infiltrirajo tudi v »druga gibanja odpora«. Glej F. W. Deakin, Britanija i Jugoslavija 1939—1945. JIC, 1963, št. 2, (nadalje Deakin, Britanija i Jugoslavija) stran 52. »Druga gibanja odpora« so nedvomno bili partizani, o katerih prvič poroča na zahodu glasilo KPVB Daily Worker poleti 1942. Glej Janko Perat, Delo, 18. marca 1972 (nadalje Perat, Delo), stran 24.

nemško-italijanskem zaledju na vzhodni strani Jadranskega morja, to je na desnem krilu Apeninskega polotoka, kateremu se je anglo-ameriška fronta po nemško-italijanskih porazih v severni Afriki vse bolj približevala. Angleško vodstvo je izbralo ozemlje Primorske, ki je bilo tedaj še nerazdelan del kraljevine Italije, njen skrajni severovzhodni del.

Glavni namen tega sestavka sicer ni pojasniti vseh vidikov važnosti te odločitve in z njo važnosti slovenskega in jugoslovanskega NOB za tedaj skupno zavezniško stvar, je pa njegov namen ponazoriti potek teh dogodkov vsaj toliko, kolikor to dopušča skromni vpogled v dokumente, ki jih hranita zgodovinski arhiv CK ZKS in arhiv inštituta za zgodovino delavskega gibanja. Ta rekonstrukcija naj sama nakaže vrednost, mesto in pomen tega dejanja v določenem trenutku za več strani: za slovenski NOB, za Angleže, pa tudi za Italijane in njihovo vojsko na tem območju. Nedvomno so v profilu odločitve za spust angleških padalcev slovenskega rodu zapopadeni politični cilji angleškega vodstva, njegov učinek pa se je izrazil, vsaj v začetnem obdobju po navezavi stikov s partizani, predvsem v vojaškem pomenu in prednostih.

Namen spusta: poiskati stik z narodnoosvobodilnim gibanjem

Čeprav so Angleži »bombardirali« balkansko območje z različnimi padalci že dolgo pred tem dogodkom,² pa je res to, da so predstavniki, ki so jih poslale angleške oborožene sile, tokrat prvič pristali pri slovenskih partizanskih enotah. Angleži so jih oborožili z italijanskim orožjem, vendar ne gre prezreti dejstva, da so kot italijanski državljani slovenskega rodu v ujetništvu prevzeli in podpisali jugoslovansko državljanstvo in prisegli zvestobo jugoslovanskemu kralju in njegovi vojski³ in privolili v to, da se borijo proti svoji bivši, to je italijanski državi, ki se je več kot mačehovsko obnašala do slovenske in hrvaške manjšine v Italiji v obdobju 1918—1943. Vsekakor so prav ta dejstva odločilno vplivala na Angleže, da so poslali med partizane primorske rojake, in to na ozemlje, ki je pripadalo kraljevini Italiji, na katerem pa so se borile odporne čete slovenskega primorskega ljudstva pod vodstvom kadrov Komunistične partije Slovenije oziroma Komunistične partije Jugoslavije proti italijanski oblasti in njeni vojski.

Za angleške razmere takšno pošiljanje misij na balkansko področje, ki so štele le nekaj oborožencev, torej ni bilo ničesar novega.⁴ To so delali že več kot leto dni, v glavnem so spuščali svoje ljudi, ki so raziskovali razmere v nemško-italijanskem zaledju na Balkanu, na območja, kjer so prevladovali nedičevske in četniške enote, to je v Srbijo⁵ k ljudem, ki so bili — prek uradnih in opolnomočenih angleških predstavnikov — uradno priznani za angleške vojaške zaveznike na Balkanu.⁶ Z njimi so sodelovali, jim pošiljali orožje, obe-

² Jovan Marjanović, Velika Britanija i NOP u Jugoslaviji 1941—1945. JIC, št. 2 (nadalje Marjanović, VB i NOP), stran 37.

³ Arhiv CK ZKS, fasc. Primorska 1943 — V/1943, mapa Dopisi in poročila poslana CK KPS od I.—VI. 1943. Izjava vojakov redne jugoslovanske vojske od 27.—30. marca 1943 (nadalje Izjava).

⁴ Vladimir Dedijer, Igra velikih sil okrog Jugoslavije. Delo, 23. januarja 1972 — 20. marca 1972 (nadalje Dedijer, Igra).

⁵ Arhiv IZDG, fasc. 332/1/3; poročilo PK KPS za Primorsko CK KPS z dne 8. julija 1943.

⁶ Tako je v spremstvu majorja Z. Ostojčiča, udeleženca puča 27. marca 1941 in majorja M. Lalatovića prišel 26. oktobra 1941 v štab Draže Mihailovića na Ravno goro angleški oficir

nem pa se seznanjali s spremembami na terenu, zvedeli pa so tudi, da njihovi uradni jugoslovanski kraljevi vojaški zavezniki pod vodstvom Draže Mihajlovića nič kaj vneto ne sodelujejo v bojih proti nemškemu okupatorju.⁷ Ugotovili so, da so, na Balkanu nove oborožene moči. Prav to dejstvo ter spoznanje o njihovi naravi in usmerjenosti k ljudskemu odporu⁸ ter že omenjene spremembe na frontah, so napeljale zelo gibčno angleško vodstvo na to, da se je začelo intenzivneje zanimati za partizansko gibanje toliko, kolikor bi lahko kot vojaški dejavnik vplivalo na razbijanje nemško-italijanske moči na jugovzhodu Evrope.⁹ Tako je okoli 20. marca 1942 prišel v vrhovni štab v Fočo, z željo, da bi govoril s Titom, angleški major Atherthon.¹⁰ Pri tem pa tedaj in tudi še dolgo pozneje niso niti pomislili na to, da bi odtegnili svojo pomoč jugoslovanski kraljevi vojski, saj so jo celo povečali za štirikrat; do prave pomoči partizanom pa je minilo še dosti časa.¹¹

Iz vsega, kar je doslej znanega o tem dogodku, veje vtis, kot da se je trojica spustila med partizane zgolj slučajno, zaradi vetra, ki jih je s padali zanesel na partizansko področje. Njihov namen naj bi bil — takšen bi naj bil prvotni vtis — spustiti se na ozemlje, kjer bi bili ti padalci po tem, kolikor so bili seznanjeni o stanju na področju spusta, prvi zametki »resničnega« oboroženega odpora proti italijanski vojski v njenem lastnem, strateško tako važnem zaledju. Predstave teh mladeničev so namreč bile kar otroško naivne, saj so si na primer predstavljali svojo nalogo kot veliko herojsko dejanje, kot začetek akcije, v kateri bodo primorsko ljudstvo dvignili k uporabi proti italijanskim fašističnim zatiralcem slovenskega naroda in ga popeljali do zmagovitega konca.¹² Možno da zato, ker so jih Angleži poslali, da bi dobili podatke o določenih industrijskih in vojaških objektih pri Trstu in Gorici; vendar ni mogoče odgovoriti, kako so si predstavljali svojo vrnitev. Imeli so sprejemno in oddajno radijsko postajo, s katero so lahko oddajali vse podatke. Videti pa je, da bi se po uspešno opravljenih nalogah morali sami vrniti iz tako globokega zaledja (!) do angleških čet. Če to ne bi bilo mogoče, je domnevati, da bi jih morda odpeljali z lahkim letalom, ki bi ponoči pristalo nekje na dogovorjenem kraju. Sicer so imeli denar, vendar so morali tisti, ki so jih poslali, računati, da bodo slej ko prej trčili na partizanske enote, za katere so Angleži že vedeli. Saj so jih pred njimi celo opozarjali, češ da bodo ostali brez opreme, če se z njimi srečajo. Zato trditev, da je srečanje s partizani tudi bil glavni namen njihovega prihoda, nikakor ni odveč.

Vendar kaže, da se je vtis, ki so ga napravili na dr. Aleša Beblerja ob prihodu v štab, nekoliko razlikoval od tega, kar so povedali v izjavi. V njej

T. Hudson. Izkricali so se iz angleške podmornice že 20. septembra 1941 v bližini Petrovca na črnogorski obali. Res, da se je T. Hudson srečal tudi z najožjimi Titovimi sodelavci, vendar se mu je k Mihailoviću tako zelo mudilo, da so v času njegovega prihoda četniki kljub sporazumu s partizani le-te napadli 1. in 2. novembra 1941 v Užicu! Vsekakor je pri tem moral igrati neko vlogo tudi Hudson, ki je bil v stari Jugoslaviji nekaj let zaposlen kot rudarski inženir v Krupnju; podrobneje glej Dedijer, Igra. Delo, 7. februarja 1972, stran 10 in Delo, 8. in 9. februarja 1972.

⁷ Deakin, Britanija i Jugoslavija, stran 50; Marjanović, VB i NOP, str. 33–34 in 39.

⁸ Angleži so leta 1942 ocenjevali število jugoslovanskih partizanov na približno 70.000 dobro organiziranih borcev. Marjanović, VB i NOP, stran 37.

⁹ Deakin, Britanija i Jugoslavija, str. 51 in 52.

¹⁰ Tako kot Hudson je tudi Atherthon poznal Jugoslavijo, saj je tu živel 10 let kot novinar. Atherthonova skupina v Foči se je čudno obnašala, dokler ni 15. aprila 1942 pobegnila iz Foče. Dedijer, Igra. Delo, 18. in 19. februarja 1972, str. 11 in 8.

¹¹ Vojin Kljaković, Promjena politike Velike Britanije prema Jugoslaviji u prvoj polovini 1943. godine. JIC, 1919, št. 3 (nadalje Kljaković, Promjena) str. 47, 48.

¹² Ustmeni podatek dr. Aleša Beblerja, Ankaran, 28. avgusta 1971.

so namreč med drugim navedli tudi opozorila, ki so jih prejeli še pred vzletom za primer, če bi naleteli na partizane. Kaže, da bi morali vsaj sprva ustvariti vtis, ki bi naj prikril resnični namen njihovega prihoda — poiskati partizane.

Nad tem, kar so videli ob svojem prihodu v štab primorske operativne cone, so bili prijetno presenečeni. Nad vsem so se iskreno navduševali ter izrazili takojšnjo pripravljenost za sodelovanje in pomoč partizanskim četam, kolikor so jo lahko nudili s svojimi, predvsem tehničnimi sredstvi (radijska sprejemna in oddajna postaja itd.).¹³

Z opremo, ki so jo prinesli do štaba, pa so pomenili — ob njihovi slabi seznanjenosti z vsem, kar bi jim moglo biti v pomoč na terenu — tudi ravno pravnije in sprejemljivo orodje za prikrito izvrševanje nalog, zaradi katerih so jih z Bližnjega vzhoda poslali na Primorsko. Nikakor namreč ne gre prezreti, da so Angleži čez mesec dni od 20. na 21. april 1943¹⁴ spustili na ozemlje tedanje NDH svoje predstavnike, ki jih je vodil kanadski major William Jones in katere je sprejel glavni štab NOV in PO Hrvatske.¹⁵ Tedaj je Jonesova misija bila še brez kakršnihkoli pooblastil. Trije padalci, ki so se spustili pri Plavah v Soški dolini, pa so mesec dni pred tem pomenili angleško izvidnico na italijanskem ozemlju, čeprav se tega sami v polni meri niti zavedali niso. Zanj so Angleži sicer vedeli, da je poseljeno s slovenskim prebivalstvom, prav tako pa so morali vsaj nekaj vedeti o narodnoosvobodilnem gibanju. Za belo gardo v Ljubljanski pokrajini so zanesljivo vedeli, vsekakor pa so lahko sklepali, da se poskuša organizirati tudi v Slovenskem primorju, prav tako kot »komunistični uporniki«. V primeru, da bi našli za zaveznike primerno gibanje, so imeli dovolj natančno določeno vojaško nalogo. To so tudi uspešno izvrševali, namreč: predvsem z rušenjem komunikacijskih žil v severovzhodni Italiji otežkočati povezavo med Italijo in Nemčijo, in to v času, ko je vsak zaustavljeni ali uničeni kontingent vojaških dobav na italijanski polotok pomenjal toliko in toliko manj anglo-ameriških žrtev pri invaziji v južno Italijo, načrtovani za poletje 1943. Tako je trojica padalcev vzpostavila kot predstavnik angleških oboroženih sil, v sestavu katerih je bila tudi jugoslovanska kraljeva vojska v emigraciji, prvi stik s slovensko partizansko vojsko.

Politično in vojaško vodstvo v Slovenskem primorju je bilo ob dogodku vznemirjeno, saj se je zavedalo pomena tega srečanja. Poudariti je hotelo predvsem vojaške, obveščevalne in komunikacijske prednosti, ki bi jih lahko imele partizanske čete od njih in je te tudi že takoj v začetku hotelo čimbolj izkoristiti. Zavedalo pa se je tudi, da more za vsem tem tičati tudi kaj pomembnejšega. Pri tem je bilo spričo neobveščенosti, ki je bila logična zaradi razmer, v kakršnih je delovalo, odvisno od navodil, ki jih je prejemale od političnega in vojaškega vodstva slovenske Osvobodilne fronte, centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije in glavnega štaba narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije.¹⁶

¹³ Arhiv CK ZKS, Izjava.

¹⁴ Kljakovič, Promjena, stran 50; nenatančno govori o tem tudi William Jones, Dvanajst mesecev s Titovimi partizani. Ljubljana 1962 (nadalje W. Jones, Dvanajst mesecev), stran 10.

¹⁵ Kljakovič, Promjena, stran 50.

¹⁶ Dopisovanje Aleša Beblerja, Dušana Pirjevca s CK KPS in glavnim štabom na pomlad 1943, arhiv IZDG, fasc. 532 in fasc. 535.

Z Bližnjega vzhoda v slovenske kraje

Dne 17. marca 1943 so na enem izmed letališč v bližini Kaira vkrcali v letalo dve skupini Primorcev, ki sta šteli po tri člane. Za polet in naloge, ki so jih čakale, so bili dovolj dobro pripravljene. Izbrali so jih izmed vsega kakih 1850 pripadnikov jugoslovanskega bataljona — izmed primorskih Slovencev in Hrvatov, italijanskih vojnih ujetnikov, ki so jih do pozne jeseni leta 1942 pripeljali z različnih koncev Afrike v glavno zbirno taborišče Haifa v Palestini.¹⁷ V začetku leta 1943 so jih 10 poslali na enomesečni padalski in radio-telegrafski tečaj v Kairo (eden izmed padalcev navaja 6 tečajnikov), odkoder so tudi odleteli na Primorsko.

Že v zbirnih taboriščih¹⁸ so italijanske vojne ujetnike slovenskega rodu obiskali predstavniki tako imenovanega Jugoslovanskega odbora iz Italije. Povsod navajajo dva člana tega odbora, in sicer dr. Ivana Marijo Čoka¹⁹ in prof. Ivana Rudolfa; Jugoslovanski odbor so sestavljali slovenski meščanski politiki, ki so — to dovolj dobro razlaga že naziv Jugoslovanski odbor, ki spominja na Jugoslovanski odbor iz časov prve svetovne vojne — nezadovoljni s položajem, emigrirali iz Italije kot prozahodno, predvsem anglofilsko usmerjeni, v angleška vplivna območja na Bližnjem vzhodu. Tam so bili predvsem v Egiptu, tudi številni gospodarski emigranti — Slovenci iz Italije. Vsekakor jih gre, tako ujetnike kot primorske emigrante slovenskega rodu, nekoliko lo-

¹⁷ Arhiv CK ZKS, Izjava; glej tudi Perat, Delo, 18. marca 1972, stran 24.

¹⁸ Pri tem navajajo za različni čas različna taborišča: Nairobi oktober 1941, Aleksandrija pomlad 1941, Haifa začetek 1942, Suez decembra 1942, Arhiv CK ZKS, Izjava; glej tudi Perat, Delo, 18. marca 1972, stran 24.

¹⁹ Dr. Ivan Marija Čok je v času druge svetovne vojne izdal tako imenovano Berilo Jugoslovanskega odbora iz Italije Bazovica in ga razpošiljal slovenskim vojakom na Bližnjem vzhodu pod imenom Ivan Učeničkov (hrani ga NUK v Ljubljani, rokopisni oddelek, R II, 117445). Oktobra 1942 je bil na obisku v New Yorku (Bazovica, 18. oktobra 1942, str. 3 in 4), še novembra pa piše, da so »partizani trockisti, ki se poskušajo pokriti z ruskim slovanstvom in komunizmom...« ter trdi, da so zaradi svoje ekstremne politike dokazali v praksi, da so v službi Hitlerja (Bazovica, 1. novembra 1942, stran 3). Ob prelomu leta 1942/43 se stalno oglašajo z novicami o položaju četnikov v Jugoslaviji, njegovo prvo poročilo o partizanih, za katero pa je zagotovo dobil angleški ali ameriški namig, pa datira v čas, ki je za spust-dveh padalskih trojic 18. marca 1943 dovolj simptomatičen in sicer 7. marca 1943. V njem je v redna poročila o četnikih ob njihov bok »enakopravno« prvč uvrstil še partizane in sicer bosansko-hercegovske, to pa je tedaj tudi bilo vse (Bazovica, 7. marca 1943, stran 8). Dne 25. aprila 1943 (Bazovica, stran 2) roti skrajno desnico, naj pozabi v teh težkih dneh na vse ideološke razlike; češ »... ali naj bo Slovenija domovina malega človeka, bolj zakrknjena in manj sodobna, kakor je mogoč na angleška zaveznica? Ali naj slovenski narod izgine samo zaradi blažne bratomorne vojne tistih, ki še danes ne vedo, da je 22. junij 1941 ustvaril eno samo fronto... Zato stražarji desnice, izkopljite se iz okorelega in zastarelega svetovnonazorskega okovja in pogledjte resničnosti korajžno v obraz...« Nedvomno so ga ta njegova, lahko rečemo proti SLS-ovska stališča približevala partizanom in to v času, ko se začnajo zanje zanimati tudi Angleži (!), gotovo pa so ga začela odvracati od klerikalnega slovenskega vodstva v Londonu, ki se je prek njega mesec dni in pol pred objavo tega poziva pritoževalo. Dr. Alojz Kuhar ga namreč v pismu iz Londona, 8. marca 1943 ljubljanskemu nadškofu dr. Gregoriju Rožmanu tako črni: »... Izjemo delata med Slovenci le Čok in Kazimir (pater K. Zakrajšek. Ime mi je ljubeznivo dešifiral dr. Tone Ferenc — opomba P. D.). Do sedaj vplivnih mest nimajo, a imajo svoje kanale, za katere že dolgo vemo. Prvi se peha za kakšno ministrsko častjo in je pripravljen prodati se komurkoli za vsako ceno, samo, da to doseže. On je bil naš denunciant, odkar smo prišli z Angleži v stik v Jeruzalemu, nas je oviral na svoji poti v duhu govorov, ki jih je imel na svobodni »Triglavski« radio-postaji. Proti vsakemu izmed nas ležijo pri Angležih denunciantski spisi. In tako je naslikana tudi SLS. Sedaj je isti posej opravljal po Ameriki, kjer je postal partizan. Za svoje ljudi v Primorju do sedaj še ni storil prav nič. Ni napisal pri Angležih še nobene poštene vrste in ni izdal kakšne kritike. Sprehajal se je tukaj in potem po Ameriki s svojim jeruzalemskim memorandumom okrog, hiačal od enega do drugega, vlado pa prosil za ministrsko čast in za denarne podpore...« Temu dodaja dr. Kuhar, še navedek, da je SLS pri Angležih zaradi Marka Natlačena bila ožigosana »že celo kot sovražnik«, itd., itd. torej že v času, ko se začno Angleži ozirati tudi na »komunistične partizane«. (Kuharjevo pismo dr. Gregoriju Rožmanu, prepis v arhivu IZDG.)

čiti od dejavnosti emigrantov iz Jugoslavije.²⁰ Čeprav so večkrat prihajali v spore z njimi ter se ločili med seboj v osnovnih stališčih,²¹ ki sta jih obe strani zavzemali do različnih dogodkov med vojno, predvsem v okupirani Jugoslaviji, jih ni motilo, da ne bi tudi lepo sodelovali.²² Vsekakor so spori (ali »spori«) segali do tako občutljivih vprašanj, kot je npr. njihov odnos do porajajočega se in vedno bolj rastočega gibanja — narodnoosvobodilne vojske. Čeprav bi bilo primer, ki najbolje potrdi pravilnost te domneve, potrebno osvetliti z več različnih izhodišč in ga le tako pravilno ovrednotiti, pa vsaj v trenutku, ko so trije padalci od 27. do 30. marca 1943 podajali pred štabom primorske operativne cone svoje izjave, zvenel dovolj verodostojno in prepričljivo. Izjavili so namreč, da so slišali po taborišču med Slovenci govornice o tem, da profesor Rudolf javno in glasno izjavlja, »da se gospodje v Londonu motijo, če mislijo, da bodo še kdaj prišli v Jugoslavijo«. Morda je Rudolf mislil na jugoslovansko emigrantsko vlado, ni pa to povsem gotovo. Morda je takšne govornice razširjal med ljudmi z namenom zмести svoje rojake, morda pa je govoril iskreno,²³ domnevno pa predvsem kot anglofilsko usmerjeni Slovenec. Kot tak se je Angležem moral zdeti dovolj pripraven za določene akcije, ki naj bi ali zmedle ali onemogočile posamezne jugoslovanske frakcije v odnosu do o vsem odločujočih Angležev. Gotovo je le to, da je Rudolf sprva želel, da bi se trojica Semulič—Sever—Križmančič spustila na Nanos, ker je vedel, da se po njem gibljejo partizani. Kasneje pa je odločitev zato, ker je teren za spuščanje padalcev na Nanos zelo prikladen, na zahtevo trojice spremenili v korist Banjške planote, ki je globlje kakor Nanos segala v notranjost tedanje kraljevine Italije.

Pristanek

Nekaj po polnoči 18. marca 1943 je trojica posebej izšolanih padalcev, čeprav namenjena na Banjško planoto, zaradi vetrovne noči pristala v bližini Plav. Takoj po pristanku so se skrili v gozdu ter v okrilju teme poiskali orožje in material, ki so ga skupaj z njimi vrgli iz letala. Žal so takoj ugotovili, da jim je oddajnik na baterije padel v Sočo, in ga niso mogli več najti. Sicer so pa imeli pri vsem tem tudi precej sreče, ker je eden izmed njih padel baje čisto blizu karabinjerske postaje. Nato so se previdno potikali naokoli in nale-

²⁰ Poročilo PK KPS za Primorsko, dr. Beblerja — inštruktorju PK KPS za Primorsko z dne 9. junija 1943. Arhiv IZDG, fasc. 539, II, 8.

²¹ Janko Perat, eden izmed 6000 jugoslovanskih borcev, ki so prišli v času do leta 1945 v enote NOB iz Afrike, piše o tem: »Gre za to, da po mojem prepričanju tov. Dedijer daje vse preveč teže za organizacijo upora proti kralju in begunski vladi na Bližnjem vzhodu konec leta 1943 skupini kraljevih oficirjev in skoraj popolnoma prezre dejstvo, da so te upore in razkroj tedanjih obstoječih formacij, ki so bile vsaj po formi zveste kralju, dejansko organizirali vojaki in oficirji Slovenci s Primorskega in Hrvati iz Istre. Njim pa so sedli nekateri maloštevilni napredni oficirji in se jim pridružili šele potem, ko je bil glavni udar mimo...« (Perat polemizira z Dedijerjem v zvezi z njegovim feljtonom, ki je izhajal sočasno v Delu in ga na nekaterih mestih dopolnjuje — opomba P. D.). Delo, 18. marca 1972, stran 24.

²² Dr. Alojz Kuhar piše iz Londona 8. marca 1943, torej v času, ki sodi v predigro k spustu 18. marca 1943, ljubljanskemu knezoškofu dr. Rožmanu. »... Med seboj smo SLS ljudje tukaj trdno med seboj povezane skupine. To velja tudi za Ameriko... Zelo lepo je sodelovanje s Furlanom v Ameriki in Rudolfom v Kairu...« (Kuharjevo pismo dr. Gregoriju Rožmanu, prepis v arhivu IZDG.)

²³ Glej izjavo Antona Božnarja, dne 25. septembra 1943: »V Kairu sem spoznal dr. Rudolfa, ki mi je pravil tudi o razmerah doma, o nastanku bele garde ter mi odsvetoval, da bi se ji udinjal. Bil je simpatizer partizanov. Prof. Rudolf je zbiral primorske Slovence... in jih uvrščal v jugoslovansko vojsko...« (Zapisnik zaslišanja A. Božnarja v Kočevju, 25. septembra 1943; arhiv CK ZKS, fond kočevski proces.)

teli na nekega kmeta z Banjške planote, ki je o tem takoj poročal tedaj bolnemu Viktorju Ilovarju, skriteму v bunkerju blizu Dobljarja. Ko je Ilovar zvedel zanje, je poslal tri kurirje, ki so jih »aretirali« (?) Podnevi 19. marca so jih kurirji privedli v Ilovarjev bunker. Vsi trije padalci so bili v uniformah podnarednikov. Medtem je Ilovar sporočil štabu primorske operativne cone oziroma Dušanu Pirjevcu-Ahacu, kdo so njegovi gostje in dobil odgovor z navodilom, naj jih »politično nekoliko otipava«. Takoj po sprejemu je eden izmed njih prosil, da mu izroče titovko, in povedal, da so bili poslani kot vohuni, da bi ugotovili, v kakšnem stanju je četništvo v Sloveniji in na Primorskem pod Italijo ter kolikšne so kapacitete tržiške ladjedelnice. To je bil verjetno Miroslav Križmančič.²⁴ Do 27. marca so jih pripeljali do bunkerja pokrajinskega komiteja Komunistične partije Slovenije za Primorsko pri Kokošarju v Tolminskem Lomu,²⁵ kjer je bival tudi štab primorske operativne cone. Ko so se predstavili ožjemu partizanskemu vodstvu za Primorsko, je le-to že vedelo, da ima opraviti z domačini, ki jih je usoda prek afriških poljan znova vrnila v bližino domačih krajev. Prvi, ki je podal izjavo, je bil Radoslav Semulič, rojen sicer na Štajerskem, vendar otrok primorskih beguncev; ob spustu je bil star 24 let in pol, po poklicu čevljar. Drugi član zračne ekspedicije Miroslav Križmančič, rojen leta 1919, je bil iz Slop pri Materiji v Čičariji, prav tako obrtniški delavec, pekovski pomočnik in samski kot Semulič. Tretji član odprave je bil Nikolaj Sever iz Budanje pri Vipavi, rojen leta 1913, po poklicu kot Semulič čevljarski pomočnik. Vsi trije so torej bili revni kmečki fantje s Primorskega. V okviru možnosti, ki so jih imeli tedanji še posebno kmečki slovenski prebivalci in mladež pod Italijo, so se kar se da hitro izsolali v osnovnih šolah, dlje kot do tega, da so se izučili »njim najprikladnejše obrti«, pa niso prišli. Angleži, ki so jih poslali na to pot in jih sredi vojne vihre pravzaprav vrnili v domovino, so jim dali s seboj precej opreme in denarja. Imenovana trojka je namreč dobila, poleg konzervirane hrane, še vsak po 50.000 lir ter 20 zlatnikov za primer, če bi Primorsko zasedli Nemci. Iz tega je torej razvidno, da so Angleži že spomladi 1943 sklepali, da Nemci svojim italijanskim zaveznikom ne zaupajo preveč in da bodo, če bo treba, sami držali zanje tako važno ozemlje v obrambnem sistemu na jugu tretjega rajha. Kaže, da so Angleži že tedaj računali z možnostjo, da bodo kdaj kasneje Primorsko zasedli Nemci. Ta domneva se je uresničila, ko je Hitler za umikajočo se italijansko vojsko poslal na Primorsko svoje čete in 10. septembra 1943 ustanovil vojaško politično enoto, tako imenovano operacijsko cono Jadransko primorje. V tem primeru so bili tudi primorski rojaki-padalci najverjetneje izvidnica, ki naj bi potrdila ali ovrgla to možnost; njihove naloge so odkrile, da so se Angleži najbolj zanimali za stanje vojne in druge industrije v tržiškem in goriškem kotu. Da bi jih mogli sproti seznanjati z opazovanji, so vzeli na pot sprejemno in oddajno radijsko postajo na izmenični tok in eno na baterije (ta je po besedah padalcev padla ob pristanku v Sočo) ter rezervne dele za obe. Z aparatom na izmenični

²⁴ Vse podatke v začetku poglavja Pristanek je posredoval Viktor Ilovar, Ljubljana, 25. decembra 1971.

²⁵ Po 10. marcu 1943 so semkaj zaradi varnosti preselili vodstvo iz bunkerja PK KPS za Primorsko pri Petru Fornazariču na Vogrskem, kjer so ga Italijani neuspešno iskali. Pri Kokošarju sta se v času prihoda zadrževala le Anton Velušček-Matevž, član PK KPS, in dr. Aleš Bebler-Primož, inštruktor CK KPS; glej Tone Ferenc, Kratak pregled razvoja KPS in OF v Slovenskem primorju od decembra 1942 do septembra 1943. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1960, št. 1 (nadalje Ferenc, Kratak pregled), stran 138.

tok so imeli neposredno zvezo s Kairom, z baterijskim pa le posredno prek Malte. Čas iskanja je bil omejen na trideset minut, valovna dolžina pa naj bi se menjavala vsak dan. Šifre, ki so bile zelo zapletene, so bili pripravljene — kakor je nakazano v Izjavi — takoj razložiti vodstvu primorske operativne cone in pokrajinskemu komiteju Komunistične partije Slovenije, vendar tega kasneje niso hoteli storiti.²⁶ Poleg tega sta dva imela italijanski brzostrelki na 40 nabojev, eden beretto, vsi skupaj 3 revolverje na boben in nekaj italijanskih bomb.²⁷ Imeli so še legitimacije na lažna imena, ki za italijanske oblasti ne bi zadostovale (bili pa so brez drugih dokumentov). Samo te legitimacije so verjetno dobili zato, da bi bili prisiljeni čimprej navezati stike s partizani, zakaj služile so jim lahko le pri civilnem prebivalstvu. Napotki za čas po spustu, ki so jih dobili od predstojnikov, niso natančneje določali njihovega ravnanja, razen nekaj povsem tehničnih nasvetov in seveda glede njihove osebne varnosti, ki je bila prvi pogoj in obveznost!

Naloge, ki so jih dobili, so bile dvojne: na zahtevo angleškega poveljstva na Bližnjem vzhodu bi morali poskrbeti za čimbolj točne podatke o letališčih v Ronkah, Trstu, Gorici in Vidmu, ime vojne ladje, ki je bila tedaj zasidrana v Trstu, zmogljivost podmorniške baze na Reki, način in posebej določena območja utrjevanja severne jadranske obale ter kvantiteto in kvaliteto morskega in železniškega prometa skozi Trst. Najbolj pa jih je zanimalo, če je bila v Tržiču splavljena kakšna vojna ladja, in če je šla po opremo za oborožitev in kam. Po teh nekaj podatkih se takoj vidi, da so Angleži kar dobro poznali gibanja vojne in z njo zvezane druge italijanske oblasti v severni Italiji. Morda so od padalcev dobili kaj podatkov v času od 18. do 27. marca 1943, to je od pristanka do prihoda v štab primorske operativne cone. Kot piše Dušan Pirjevec-Ahac, naj bi si organizirali oddajališče, vendar za zdaj še ni znano kje in kdaj.²⁸ Toda to je skoraj izključeno, ker jim z aparatom s priključkom na električno omrežje tega ni bilo mogoče storiti do 27. marca 1943, aparat na baterije pa jim je po njihovih besedah padel v Sočo. Možno je le, da je to bila laž in da so ga uporabili samo za sporočilo o pristanku. Do srečanja s kmetom, ki jih je »ovadil« Viktorju Ilvarju, naj bi ga torej že odvrgli. Kasneje so ta del naloge — obveščati Angleže o stanju v italijanskem zaledju — prevzeli primorski obveščevalci. V zameno naj bi partizansko gibanje dobilo orožje. Nekoliko več o tem, kako je potekalo to sodelovanje, kasneje. Videli bomo, da je precej znakov, ki opozarjajo, da je Angležem ta dejavnost služila poleg koristi, ki so jih imeli od obvestil, tudi za prikrievanje resničnih namenov, to je seznaniti se z močjo partizanskega gibanja. Pred nekaterimi od teh namenov — glede oblike sodelovanja z Angleži prek trojice padalcev — so kasneje vodstveni organi slovenskega političnega in vojaškega vodstva opozarjali štab primorske operativne cone, da ne bi morda Angležem nasedel, to je dal preveč,

²⁶ Ing. Drago Hartner-Hari, ustni vir, Portorož, 15. januarja 1972.

²⁷ Po izjavi Viktorja Ilvarja naj bi vsak imel tudi revolver »Colt«.

²⁸ O oddajališču poroča 27. aprila 1943 D. Pirjevec-Ahac v poročilu CK KPS, vendar ne daje natančnejšega odgovora na to; glej arhiv IZDG, fasc. 532/I-3; dr. Bebler o tem, kje naj bi imeli v teh 9 dneh oddajališča tudi nič ne ve. Vendar pa oddajališča do 27. marca najverjetneje le niso mogli organizirati, ker bi v ta namen morali dobiti električno energijo le po kablu iz kakšnega vira — ali iz akumulatorjev ali iz redne napeljave. To dvojje pa jim tedaj ni bilo dosegljivo. Tako vsaj je zatrdil Drago Hartner-Hari, ki je bil po 22. februarju 1943, ko je prišel na Primorsko skupaj s padalci in z njimi v začetku aprila tudi organiziral oddajališče. — Ing. Drago Hartner-Hari, ustmeni vir, Portorož, 15. januarja 1972.

dobil pa premalo.²⁹ V tem pogledu je bila previdnost povsem umestna, ker jo je razvoj dogodkov še prehitro potrdil.

Druge naloge, ki so jo dobili padalci, pa niso naročili neposredno Angleži, marveč Jugoslovanski odbor, ki ga je v stikih s primorskimi, italijanskimi vojnimi ujetniki predstavljal že prej omenjeni profesor Ivan Rudolf iz Vipave. Od njih je želel, naj mu prek oddajne radijske postaje pod posebno šifro »za Ivana« pošiljajo poročila o političnem stanju na Primorskem, o razpoloženju ljudstva, o partizanskem gibanju. Nič novega pa ni pomenil za slovensko narodnoosvobodilno gibanje na Primorskem njihov podatek o 27.000 letakih, pisanih v slovenščini, ki so pozivali Slovence k mirovanju, češ da se osvoboditev hitro bliža. Propagandni material torej, ki ga je londonska emigrantska jugoslovanska vlada nič kolikrat že prej širila med slovenskim prebivalstvom, hoče ga odvrniti od sodelovanja s partizanskim gibanjem. Nihče izmed trojice ni vedel, če so te letake razmetali potem, ko so skočili na Banjško planoto, vendar je videti, da pilot tega ni storil, ker je smer poleta te noči bila takšna, da mu ni več preostalo dovolj časa. Letalo je namreč letelo skoraj do Ljubljane ter se v loku obrnilo proti Polhograjskim Dolomitom in nato Gorici, kjer je nad Banjšico spustilo že imenovano trojico. Letakov do tedaj še ni odvrlo. Pot je najuspešneje nadaljevalo, ne v smeri proti notrajnosti Italije, ker bi se izpostavljalo nevarnostim protiletalskega ognja, ampak ostro proti jugu, s tem da se je izognilo Trstu, čez Jadransko morje proti Kairu.

Zakaj takšen lok nad Ljubljano? Letalo, ki je poletelo z enega izmed egiptovskih letališč proti srednji Evropi, je nosilo s seboj še dodatni »tovor«. Jugoslovanski odbor iz Italije je vkrcal v letalo tudi dva bivša italijanska vojaka, primorska domačina, ki sta v ujetništvu prestopila v jugoslovansko kraljevo vojsko, ter ju dodelil človeku, znanem pod imenom Toni,³⁰ katerega identiteto

²⁹ Arhiv CK ZKS, fasc. — Kardeljeva navodila PK KPS za Primorsko spomladi 1943.

³⁰ Polhograjska trojica so bili: 1. Anton Božnar-Toni, doma iz Polhovega Gradca, kjer je njegov oče imel lesno trgovino in žago; po domače se je reklo »pri Zagarju«. V jugoslovanski trgovski mornarici je bil telegrafist; 2. Venčeslav Ferjančič, 24 let, visok 1,75 m, Idričan, kodrast rdečih las, srednje močne postave, po poklicu kino-operater; 3. Bogomir Kolar, 22 let, Idričan, kmečki sin... (Arhiv CK ZKS, Izjava.) Glej še Zapisnik sestavljen dne 25. septembra 1943 v Toplicah z Božnarjem Antonom, roj. 7. decembra 1909 v Polhovem Gradcu. (Božnarja je 15. septembra 1943 narodnoosvobodilna vojska ujela. Glej Franček Saje, Belogardizem, 2. dopol. izdaja, Ljubljana 1952, (nadalje Saje, Belogardizem), stran 550. Med zaslišanjem je Božnar izpovedal: »Moj oče je Pavel Božnar, lesni trgovec iz Pristave pri Polhovem Gradcu. Končal sem 4 razrede srednje šole z malo maturo. Nato sem bil eno leto na Srednji tehnični šoli, stavbni oddelek. Leta 1928 sem šel v vojno mornarico in tam vstopil v podoficirsko šolo v Šibeniku. V mornarici sem ostal 7 let in pol. Leta 1931 sem absolviral 9-mesečni radiotelegrafski kurs. Vojno mornarico sem zapustil kot narednik. Leta 1937 sem prestopil v trgovsko mornarico, kjer sem služboval pri raznih družbah. Leta 1940 sem se 3. aprila vkrcal v Gibraltarju na trgovsko ladjo Cetvrti, last sušaške dužbe Marovič. Decembra 1940 so nas na jugozahodni irski obali napadli Nemci in nam poškodovali ladjo. Izkrcali smo se na Irskem. Ko je aprila 1941 prišla v London jugosl. vlada, sem bil avgusta 1941 mobiliziran. Ker za vojsko nisem bil sposoben, sem bil dodeljen v vojni kabinet v vojnem ministrstvu kot pisar, nato pa k vojnemu atašeju pri angleški vladi, divizijskemu generalu Radoviču, še vedno kot pisar. Dne 8. maja 1942 me je angleški major Long iz angleškega zunanjega ministrstva poslal v Egipt z namenom, da bom takoj prepeljan v Jugoslavijo. Ker pa takrat razmere doma zato še niso bile godne, sem ostal v Kairu pri angleški vrhovni komandi kot instruktor za telegrafijo. Januarja 1943 sem šel v padalski kurz in 17. marca me je angleško letalo spustilo na Smrečjem pri St. Joštu nad Vrhniko. Na tej točki so poleg mene spustili še dva padalca Ferjančiča »Venclja« iz Idrije, ter Rejca »Kolarja« Bojana iz Idrije. Sprejeli so me major Novak z 20 možmi pri dogovorjenih znakih z ognji.

Izhajam iz klerikalne družine, sam pa se s politiko nisem bavil skoraj nič. Malo pred mojim odhodom iz Londona me je Kuhar vprašal, če hočem v Slovenijo. Kam naj bi šel, da bom zvedel od Angležev, ki bodo organizirali tudi polet. Ob slovesu sem bil skupaj tudi z dr. Krekom. Pri njemu sem bil početka kakih 14 dni telefonist v ministrstvu. To mesto sem zapustil, ker mi je Kuhar očital, da špijoniram po pisarnah. Ob odhodu iz Londona mi je Krek naročil, naj doma povem, da se bori za federativno Jugoslavijo, da se Srbi niso prav nič pobolj-

je trojica le domnevno poznala, njegovih natančnejših nalog pa ne. Anton Božnar-Toni in ostala primorska rojaka so odskočili iz letala že prej nad Polhovim Gradcem, natančneje pri Smrečju pri Št. Joštu nad Vrhniko³¹ na posebne, z zemlje oddane signale. V primeru, če teh signalov z zemlje ne bi bilo, Božnar ne bi smel odskočiti; vrniti bi se moral v Kairo. Druga dva naj bi v tem primeru odskočila skupaj s Semuličem, Severjem in Križmančičem na Banjški planoti. Naloga, ki jo je dobil Božnar in ki naj bi ga poslal sam dr. Miha Krek (česar pa »banjški« padalci niso mogli potrditi), je bila strogo tajna. Že njegov položaj v taborišču je bil nekaj posebnega, saj je obiskoval radiotelegrafski in padalski tečaj skupaj z angleškimi oficirji. Že od julija 1942 dalje je čakal na dovoljenje, da bi ga poslali v Slovenijo. Tudi on je bil opremljen s sprejemno in oddajno radijsko postajo, toda samo na baterije, tako da je lahko oddajal le prek Malte in ne naravnost v Kairo. Dobil je še vsoto 1.000.000 lir, ki se je obično razlikovala od 50.000 lir, kolikor so jih posamezno dobili padalci, določeni za Banjško planoto. Njegova spremljevalca sta prav tako imela sprejemno in oddajno radijsko postajo, le da je njuna bila na izmenični tok, se pravi, da sta lahko oddajala naravnost v Kairo. Posebno navodilo, ki sta ga dobiła, jima je dovoljevalo gibanje le v okolici Idrije, imela pa sta dogovorjeno zvezo z banjško skupino.

V sestavi dveh trojk ter posebno v navodilih, ki sta jih dobili vsaka zase, je opaziti nekaj zanimivih podrobnosti, ki opozarjajo na protislovnost celotne konstrukcije zgodbe o spustu. Vsekakor najbolj pada v oči dejstvo, da sta bila Božnarjeva spremljevalca, v primeru, da Božnar ne bi opazil znakov z zemlje in ne bi odskočil, določena, da se priključita banjški skupini. Toda to se nikakor ni skladalo z ostrim nastopom profesorja Rudolfa, ki je tik pred poletom dejal Božnarju, da ga zanima samo peterica,³² z njim pa da nima ničesar skupnega. Ne glede na to, da je bil Rudolf pri slovenskih vojaki v angleških taboriščih zelo priljubljen, ker se je zanje zelo zavzemal pri angleških predstojnikih in sodeloval pri izdajanju časopisa Bazovica, v katerem je objavljaj na spomlad

Sali in da je Simović odletel, ker je pometal s hrvatskimi in slovenskimi ministri. Ob odhodu iz Kaira letos marca nisem od nobenega prejel kakih direktiv za svoje vedenje v domovini. Poznal sem tudi dr. Coka, prof. Poberaja, Lenščaka, ki je delal pri dr. Kreku, vendar vse le na videz. Pozvan sem bil na to službo izključno kot specialist telegrafist in ne kot politični eksponent. V Kairu sem spoznal dr. Rudolfa, ki mi je pravil tudi o razmerah doma, o nastanku bele garde ter mi odsvetoval, da bi se ji udinjal. Bil je simpatizer partizanov. Prof. Rudolf je zbiral primorske Slovence, ujetnike iz Italije, vojske in jih uvrščal v jugoslovansko vojsko. V svojem kurzu sem v glavnem učil tuje narodnosti.

V Kairu sem bil vključen kot telegrafist v Intelligence Service, odsek za zveze. Moja predstojnika sta bila major Müller (!), Skot in kapetan Clark. Ob mojem odhodu iz Kaira mi je prvi naročil, da pošiljam podatke o prometu in okupatorskih vojaških silah v Sloveniji. Sporočil političnih, da ni treba pošiljati, ker to dobivajo od Mihailovića. Imel sem dovoljenje sprejemati depeše za London. V tem primeru sem prejel prek Kaira direkten val za London, vendar komu sem oddajal, nisem vedel in tudi vsebine teh brzojavk nijsem poznal, ker sem jih dobival prek Novaka šifrirane in take oddajal naprej. Pošiljal mi je te depeše »Prikazen«, za katerega ne vem kdo je, pošiljal sem jih pa na dr. Bohinjca, za katerega domnevam, da je dr. Krek, točno oz. z gotovostjo pa tega ne morem trditi. Za »Prikazen« pa domnevam, da je Miloš Stare.«

³¹ Zvečer 17. marca (verjetno okoli polnoči med 17. in 18. marcem — opomba P. D.) je major Novak z župnikom Ramšakom napravil trikoten ogenj pri Smrečju. Nato je priletelo angleško letalo, ki je odvrlo padala z razno vojaško opremo, pol milijona lir za Novaka in radijske oddajne aparate. Pristali so tudi trije padalci slovenske narodnosti, obveščevalci Venčelj Ferjančič-Adam, Bogomir Kolar-Črtomir iz Idrije in Božnar Anton-Blaž iz Polhovega Gradca. Blaž in Adam sta ostala pri Novaku, Črtomir pa je odšel na Primorsko (Saje, Belogardžem, stran 530). Glej tudi opombo 30.

³² Rudolfova izjava ne more biti povsem iskrena, saj je bil eden od Božnarjevih spremljevalcev, ki »naj ne bi imel ničesar skupnega z njim«, posebno določeno nalogo: v začetku julija 1943 je moral ostati pri četnikih majorja Karla Novaka zato, ker je čakal v zvezi s tem posebno angleška navodila. Arhiv IZDG, fasc. 532, PK KPS piše CK KPS, 8. julija 1943.

1943 tudi članke o partizanih, njihovih uspehih, jim bil naklonjen in celo predlagal, kljub temu, da je vedel, da se partizani gibljejo na Nanosu, spust na primorskega očaka,³³ pa se ne da prikriti neskladnosti v teh trditvah; končno je tudi 27.000 letakov bilo najverjetneje namenjenih za spremljanje te akcije, čeprav jih do odskoka zadnje trojice pilot še ni odvrigel. Z njimi naj bi podprli vsa gibanja na Slovenskem, ki so zahtevala čakanje; kot je znano, narodnoosvobodilno gibanje k čakanju na osvoboditev od zunaj nikoli ni pozivalo. Možno je sicer predvideti, da bi naj banjška skupina odskočila k slovenskim mihailovičevskim, to je četniškim enotam, tako kot je Božnarjeva skupina,³⁴ dejstvo pa je, da zanje niso bili pripravljene posebni signali z zemlje. Rudolfovo vedenje priča, da je bila banjška skupina določena, da najde stik s partizani. To naj bi potemtakem bila tudi želja Angležev. V istem času so namreč poslali dve skupini k dvema različnima jugoslovanskima gibanjima in šele na podlagi poročil obeh skupin pri obeh bi mogli Angleži bolj gotovo oceniti položaj na severnem koncu jadranskega zaledja. Ali pa ni »Tonija« obenem poslal sam dr. Miha Krek, ki je ves čas vzdrževal stike s slovensko kontrarevolucijo v domovini, morebiti tudi zato, da bi povezal Karla Novaka in belo gardo? Možnosti za različne sklepe je dovolj in takšno je to sklepanje; če je pravilno ali napačno, pa bo možno odgovoriti šele, ko bodo bolj dostopni predvsem tuji arhivi.

Prvi ukrepi štaba POZ in PK KPS za Primorsko in prva navezava stikov z Angleži prek oddajnika »banjških« padalcev

Po zaslišanju padalcev, ki ga je vodil Tone Pirjevec-Marko Belin, organizator VOS na območju primorske operativne cone,³⁵ prisotna sta bila še Dušan Pirjevec-Ahac Brodar in Bojan Štih-Bojan Klepec³⁶ in ki je trajalo od 27. do 30. marca 1943, sta štab POZ in PK KPS hitro ukrepala. Sprva je predvsem PK KPS menil, da naj bi se padalci sicer javili, da so pristali, da pa bi zamolčali, da so prišli v stik s partizani. Vseeno pa bi oddajali sporočila, ki bi zasledovala tele cilje: predvsem omogočiti Angležem, da bi na podlagi podatkov, ki bi jih poslali padalci, lahko uničevali moč fašistične industrije v Trstu, Tržiču in drugod. Ne glede na to, da se PK KPS za Primorsko Angležem oziroma Intelligence servisu, oddelku za Bližnji vzhod ne bi javil, pa je sodil, da bi bilo takšno skrito »sodelovanje« za začetek opravičljivo.³⁷

PK KPS je sprva hotel uporabiti to zvijačo zato, da bi izkoristil namero Angležev, da pošljeje na Primorsko padalce in orožje tako imenovanega Prvega bataljona kraljeve garde. Kdaj je PK KPS dobil o tem *natančneje* obvestilo sicer ni bilo možno ugotoviti, a v poročilu centralnemu komiteju³⁸ omenja, da je prihod tega bataljona pravzaprav potrebno ocenjevati kot ugoden glede

³³ Vsi doslej navedeni podatki razen opombe št. 29 so vzeti iz Arhiva CK ZKS, Izjava.

³⁴ Arhiv IZDG, fasc. 532/I-3; PK KPS za Primorsko piše CK KPS dne 8. julija 1943. To poročilo omenja med drugim tudi besedilo prestrežene angleške brzozjavke ki pravi, da je Božnar pri majorju Novaku le za to, da bi si pridobil čim več vojaških podatkov, da pa njegova prisotnost še ne pomenja, da bi angleško poveljstvo simpatiziralo z Novakovim sodelovanjem z Italijani ali z njegovim protipartizanskim razpoloženjem in dejavnostjo.

³⁵ Padel 26. aprila 1943; Ferenc, Kratak pregled, stran 105.

³⁶ Arhiv CK ZKS, Izjava.

³⁷ Poročilo PK KPS za Primorsko CK KPS, 4. aprila 1943, v arhivu IZDG, fasc. 532/I-3.

³⁸ Prav tam.

na trenutek, ko se začel boj proti fašizmu šele krepiti in večati. Zakaj bolje je, tako je sklepal PK KPS za Primorsko, za zdaj s prevaro, to je, če še ne obvestijo Angležev, da so njihovi padalci prišli v stik s partizani, prepričati londonsko emigrantsko vlado, da so se na terenu Primorske — po morebitnem pristanku manjših četniških skupin — formirali večji četniški protipartizanski oddelki. To je PK KPS utemeljeval s sklepanjem, da bi bilo spuščanje manjših padalskih skupin četnikov sprejemljivejše za primorske partizane, saj bi jih posamično lažje vsrkali ali celo vključili v partizanske vrste, potem ko bi jih seznanili s položajem na Primorskem. Obenem pa bi s prikrivanjem identitete pošiljalca poročil prek prve trojice padalcev »privabili« na Primorsko tudi vodjo tega četniškega bataljona profesorja Rudolfa, ki je nameraval priti najkasneje do 1. septembra.³⁹ Po pristanku bi ga sprejele partizanske enote, sicer najverjetneje na njegovo veliko presenečenje, a bi ga z ozirom na njegovo razpoloženje do partizanskega gibanja, kakor se je izkazalo iz pripovedovanja »banjške skupine«, skušali pridobiti »na licu mesta« za NOB. K temu naj bi ga prisililo tudi spoznanje o spremembah z njegovimi rojaki, ki naj bi se spustili na Primorsko pred njim. Le-ti naj bi posamično po skupinah, uvidevajoč h komu so skočili in sicer nasploh upoštevajoč propartizansko razpoloženje v njihovi ožji domovini, prestopili k NOB. Če pa to z Rudolfom ne bi uspelo, bi ga pridržali kot ujetnika. Tudi ta druga možnost se PK KPS ni zdela tako slaba, da je ne bi veljalo izkoristiti.

PK KPS se je sicer že na vsem začetku zavedal dvoreznosti takšne prevare. Saj ne bi mogla dolgo trajati že zaradi tega ne, ker bi skupina, ki je izskočila nad Smrečjem, s pomočjo belogardistično razpoloženih župnikov kaj hitro zvedela, da se njihovi trije tovariši zadržujejo pri partizanih in bi to seveda sporočili dalje do Intelligence Servica. Poročilo so zaključili s prošnjo, da naj CK KPS čimprej pošlje odgovor z nasveti in navodili, izrazili upanje v to, da se bi dala angleška radijska sprejemna in oddajna postaja uporabiti tudi za medpartizanske pogovore (šlo je za frekvence, ki jih niso mogli »uglasiti« na domače potrebe) ter z dodatkom, da so že začeli pripravljati kraj, kjer naj bi organizirali oddajališče.

Kljub temu da iz začetka aprila še ni nikjer zaslediti (vsaj za sedaj ne) kakršnihkoli navodil CK KPS, sta PK KPS za Primorsko in štab POZ uvidela, da sta šla nekoliko predaleč glede namere, da bi Angleže »vodili za nos«. Zato so se junji načrti kaj hitro spremenili. Tudi okoli polovice aprila 1943 še ni nikjer zaslediti natančnejšega stališča CK KPS do vprašanja padalcev. Vendar je PK KPS uvidel, da bi takšno »goljufanje« Angleži slej ko prej razkrili sami ter bi zato začeli dvomiti o verodostojnosti poročil, sprejetih od padalcev.⁴⁰ Do te spremembe v načrtih je prišlo še pred 15. aprilom 1943, a ne prej kot 9. ali 10. aprila 1943.⁴¹

K temu da so tako ravnali, pa jih je navedlo tudi popolnoma nasprotno lastno mnenje, izbojevano po dolgih medsebojnih obravnavah, da orožje, ki bi ga dobili »skupaj« s padalci — pristalimi četniki in sam Rudolf — ne bi mogli odtehtati politične koristi, ki jo lahko PK KPS ima od te zveze padalcev

³⁹ Poročilo PK KPS za Primorsko sekretarju Branku Babiču-Vladu z dne 9. maja 1943, v arhivu IZDG, fasc. 532/II-12.

⁴⁰ Poročilo D. Pirjevca-Ahaca CK KPS, 27. aprila 1943, v arhivu IZDG, fasc. 532/I-3.

⁴¹ Prav tam.

z zavezniki, če se slovenski partizani namreč odkrito povežejo po aparatu z Angleži.⁴² Zato so v času približno od 8. ali 9. aprila do 12. aprila sklenili poslati lastne brzojavke Angležem — prek aparata padalcev seveda.

Po organizaciji oddajališča so padalci odposlali prve brzojavke, odkar so prišli v štab POZ; prvič so dobili zvezo s štabom v Marsa Matruhi na velikonočni ponedeljek 26. aprila 1943.⁴³ Videti pa je, da so že v času do 27. marca nameravali odposlati dve brzojavki; ker pa ju ni bilo možno oddati, so ju nato šteli za preveč zapozneli.⁴⁴ Prva odposlana brzojavka, ki je zapisana v dokumentih PK KPS iz tega obdobja je brez datuma (datum 4. maja 1943 je naknadno pripisan na dan prepisovanja dešifriranih brzojavk v arhivske dokumente PK KPS — opomba P. D.) in je bila odposlana najverjetneje en dan pred tem, ko je Pirjevec-Ahac napisal poročilo centralnemu komiteju KPS.⁴⁵ V njej sporočajo, da so se po pristanku več dni gibali po njihovem predhodnem ukazu (zamolčali so kmeta, ki jih je »prijavil« V. Ilovarju — opomba P. D.) ter da so se prepričali, da ni več možno dalje brez druge pomoči. Prav tako so se prepričali na lastne oči, da je položaj na terenu povsem drugačen, kakor so o njem slišali govoriti še v taborišču, omenjajo enote bele garde, ki da so desna roka Italijanov in da je »hujša od samih Lahov«. Poleg tega so še sporočili, da so se zaradi velike nevarnosti pridružili Osvobodilni fronti, »k našim partizanom«, kot jih sami imenujejo, »ki se borijo po vsej Primorski«. Dodali so še, da so partizani varni zaradi zanesljivih ljudi, sredi katerih se borijo, da jih pri delu nihče ne ovira, da so jim partizani vedno na voljo in drugo.⁴⁶

Stik med slovenskimi partizani in Angleži je bil tako prek padalcev, s katerimi pa je imel štab POZ že od vsega začetka težave,⁴⁷ vzpostavljen. Kako sta ga štab POZ in PK KPS za Primorsko nameravala izkoristiti, se je naj-

⁴² Poročilo D. Pirjevca-Ahaca CK KPS, 27. aprila 1943, v arhivu IZDG, fasc. 532/I-3.

⁴³ Pri organizaciji oddajališča je s strani štaba POZ sodeloval inž. Drago Hartner-Hari, ki je prišel dan ali dva po smrti Janka Premrla-Vojka na Primorsko skupaj z Mirkom Bračičem, kateremu ga je Edvard Kardelj dodelil za vezista. (Vojko je umrl 22. februarja 1943.) Po prihodu na Primorsko je Hartner bil določen za delo v tehniki nad Dobarljem, kjer je bil tudi V. Ilovar, nato pa je dobil nalog, da pomaga padalcem. Skupaj so odšli v Deskle, kjer so uredili priključek za elektriko za aparat na izmenični tok, pri čemer sta pomagala Marica Zidarič in domačin Manfreda, za čigar hišo so aparat tudi namestili, to je približno 200–300 m nad gozdom. S kablom, ki so ga dobili v Anhovem, so imeli težave; ko so ga priključili na izvor električne energije, so ga morali položiti po terenu, ki je dajal slabo kritje, raslo je le redko grmičevje. — Podatek o tem in o prvi zvezi na velikonočni ponedeljek 26. aprila 1943 z Marsa Matruhom je posredoval inž. Drago Hartner-Hari, 15. januarja 1972 v Portorožu.

⁴⁴ Arhiv CK ZKS, fasc. Primorska, V/1943 — Dopisi poslani CK KPS od I.—VI. 1943; važnejši telegrami, izmenjani s Kairom; 4. maja 1943 telegram padalcev.

⁴⁵ Navedeno Pirjevčevo poročilo z dne 27. aprila 1943.

⁴⁶ Arhiv CK ZKS, fasc. Primorska V/1943, dopisi poslani CK KPS od I.—VI. 1943, 4. maja 1943.

⁴⁷ Težave so nastale predvsem zato, ker poveljujoči trojice padalcev Rado Semulič ni hotel razložiti šifer, kar pa je Hartner od njega že takoj na začetku zahteval. Ves čas svojega sodelovanja z njimi, to je približno mesec in pol, Hartnerju tega ni uspelo izveči iz trojice. Ta spor je šel tako daleč, da se je Semulič začel celo pritoževati štabu POZ, ki je Hartnerja nato odpoklical. Vendar jih je čez približno mesec dni po spustu — kdaj natančneje in kako ni bilo možno ugotoviti — štab POZ že imel. Možno je, da jih je vseeno dobil od enega izmed trojice in to najverjetneje od M. Križmančiča. Tako vsaj trdi V. Ilovar, ki pravi, da ostala dva za to nista smela vedeti, ker bi ga sicer ubila. Vendar pa je za to le malo možnosti, ker je po Hartnerjevih trditvah poznal šifre le Rado Semulič, »ki se je tudi sicer vedel zelo zadržano«. Tako ostaja vprašanje odkritja šifer še vedno odprto. Kljub temu je Hartner skušal kontrolirati samostojne oddaje padalcev, pri čemer je že pri prvi oddaji na velikonočni ponedeljek 26. aprila 1943 prišlo do ostrega spora. Hartner jim je dal namreč jasno vedeti, da bodo delali pod partizanskim poveljstvom in tako že prvo oddajo prekinil, čeprav pravi, da se ne spominja več, zakaj. Bil pa je tudi prvi mož, ki je še »vroče« brzojavke, ki so jih v naslednjih dneh sprejemali padalci, posredoval štabu POZ, pa tudi partizanske narekoval padalcem. Pomagal mu je pri tem kurir Anton Ferjančič-Zvonko. V vseh približno 45 dneh sodelovanja Hartnerju tudi ni uspelo prepričati Semuliča da bi poslal brzojavke na CK KPS. — Izjava D. Hartnerja-Harija, 15. januarja 1972.

bolje izkazalo z njuno trezno odločitvijo, da sama pošljeta — prek padalcev — svoja sporočila z različnimi ponudbami o sodelovanju med Angleži in partizani na Primorskem. Bližnjevzhodno angleško poveljstvo v odgovoru sprašuje, »če partizani potrebujejo kaj angleške pomoči«. Poleg tega pa so izrazili zadovoljstvo, da so se Sever, Semulič in Križmančič sestali z OF, ki jo »iskreno pozdravljajo« in zahtevali, da naj jih seznanijo z delovanjem OF.⁴⁸ No, kakršnakoli je že tedaj bila informiranost Angležev o položaju OF na Slovenskem in njenem delovanju, je čudno le to, da sprašujejo o pomoči, saj so padalci obenem s prvo brzojavko poslali 26. aprila tudi brzojavko štaba POZ. Poblizje spoznati nekatere oblike »fenomena« OF so mogli že kaj hitro po tistem, ko so dobili prvo sporočilo svojih padalcev, odkar so prišli v štab POZ. Za to pa je poskrbel štab POZ prav s svojo brzojavko.

Brzojavke štaba POZ, Jake Avšiča in dr. Aleša Beblerja Angležem s ponudbami o medsebojnem sodelovanju in pomoči

Prva sta pripravila besedilo »svoje« brzojavke tedanja komandant in politični komisar štaba POZ Mirko Bračić in Dušan Pirjevec, in sicer 12. aprila 1943.⁴⁹ Vendar je bila odposlana kot kaže šele 26. aprila 1943, skupaj s prvo brzojavko o pristanku padalcev. Poslala sta ga kot vojaška predstavnika borečega se primorskega ljudstva, v njem pa sta sporočila, da se kot del NOV in PO Jugoslavije enote primorske operativne cone bore proti italijanskemu fašizmu znotraj meja kraljevine Italije, in sicer v slovenskih predelih provinc Gorica, Trst in Videm. Ponudila sta jim, kolikor bo pač na voljo — lastne informacije o oboroženi italijanski sili, v zameno pa naj bi dobili — kar so tedaj najnujnejše potrebovali — lahko avtomatsko orožje in težke minometalce s strelivom, metalce plamena, brzantno razstrelivo s priborom za miniranje, baterijske radijske sprejemne in oddajne aparate za telefonijo z rezervnimi baterijami in sanitetni material. Pričakujoč pozitivni odgovor, sta še sporočila, naj jima sporočijo signale in prostor za sprejem materiala, ki bi ga zaščitili z oddelki dveh primorskih brigad.⁵⁰ Brzojavko sta nasloвила naravnost na vrhovni štab britanskih oboroženih imperialnih sil v London! Nekoliko vzneseno in velikopotezno naslovljen telegram, a v teh razmerah, v obdobju po skoraj dveh letih osamelega boja primorskih partizanov, dovolj razumljivo. Odgovora sicer niso poslali iz Londona, ampak »samo« z Bližnjega vzhoda, vendar je bil dovolj ohrabrujoč, ker je izpolnil nekatera pričakovanja, čeprav za zdaj samo z obljubami, ki pa so se postopoma le začele uresničevati.

Nekoliko pozneje (točnega datuma ni bilo možno ugotoviti), je poslal telegram vrhovnemu štabu angleške imperialne vojske tudi Jaka Avšič-Branko Hrast. Prav tedaj — sredi aprila se je kot namestnik komandanta glavnega

⁴⁸ Arhiv CK ZKS, fasc. Primorska, V/1943 dopisi poslani CK KPS od I.—VI. 1943; važnejši sprejeti telegrami; prepis stran 3.

⁴⁹ Iz tega, da so v štabu POZ »dali« padalcem zaporedoma tri brzojavke in sicer brzojavko štaba POZ, brzojavko J. Avšiča-Branka Hrasta in brzojavko dr. A. Beblerja-Primoža — glej že omenjeno poročilo D. Pirjevca CK KPS z dne 27. aprila 1943 — je razvidno, da je bila brzojavka štaba POZ oddana prva. Brzojavke dr. A. Beblerja ni bilo možno najti, prepis brzojavke J. Avšiča-Hrasta pa je brez datuma — opomba P. D.

⁵⁰ Brzojavka štaba POZ, 12. aprila 1943 vrhovnemu štabu britanskih imperialnih oboroženih sil, London, arhiv CK ZKS, fasc. Primorska V/1943, dopisi poslani CK KPS od I.—VI. 1943.

štaba NOV in PO Slovenije zadrževal na inšpekcijskem potovanju vojaških enot na območju POZ. Njegova brzojavka se skoraj v ničemer ne razlikuje od brzojavke, ki jo je poslal štab POZ, le da omenja, da potrebujejo orožja za »kakih 2000 mož«, obenem pa že predlaga, da bi bilo pametno sodelovati pri rušenju komunikacij na Primorskem, ker bi samo tako lahko pospešili skupno končno zmago proti fašizmu. Ponudba je bila izrečena⁵¹ in Angleži so jo kot nekdo, ki komaj čaka na določeno vprašanje, takoj sprejeli z odobravalnim »da«. Končno jim je rušenje komunikacij v tem trenutku pomenilo največ — v vojaškem, pa tudi v političnem pogledu v odnosu do slovenskega in jugoslovanskega NOB. Brzojavko je J. Avšič podpisal s pravim imenom in ne s partizanskim (Branko Hrast) ter s starim činom (to je činom polkovnika, ki ga je imel aprila 1941 — opomba P. D.), prosil pa je, da se njegovo ime⁵² za zdaj še ne objavi.⁵³ Namen Avšičeve brzojavke naj bi bil v tem, da bi s svojim pravim imenom in starim činom starojugoslovanske vojske Angležem dopovedal, da se v NOB ne borijo samo komunisti, ampak vsi resnični slovenski in jugoslovanski patrioti, ne glede na politične ali ideološke nazore. S tem naj bi pri njih pospešil odločitev o nujnosti podpore partizanom — ne samo zaradi vojaških interesov Velike Britanije, ampak tudi zaradi interesov svobodoljubnih, toda tedaj podjarmljenih narodov Evrope, ki se željno borijo za osvoboditev.

Na obe vojaški brzojavki je prišel ugoden odgovor z novico, da so ga odposlali naprej v London. Med drugim je vseboval tudi že zahvalo za medtem dobljene prve obveščevalne podatke o italijanski industriji na severnem Jadrinu, ki jih je poslal obveščevalni center POZ. »Zahvala« je bilo zagotovilo o prvi nameravani pošiljki pomoči z navodili o tem, kako je treba postaviti signale za letala, ki bodo spustila material.⁵⁴ Zaključili so ga s pozdravi, namenjenimi predvsem borcem. Odgovora po obstoječih in razpoložljivih dokumentih ni možno točno datirati, spada pa v začetek maja 1943.⁵⁵

Poleg »vojakov« je poslal brzojavko tudi duša partijskega dela PK KPS za Primorsko, instruktor CK KPS dr. Aleš Bebler-Primož. Sekretar PK KPS za Primorsko je bil sicer Branko Babič, a se je ves čas zadrževal v Trstu,⁵⁶ zato je bil od dogodkov »v hosti« odmaknjen. Dr. Bebler se je spričo še iz španske vojne ranjene noge kot napol invalid in težko gibljiv zadrževal bolj v bunkerju; predstavljal je gonilno duhovno silo v PK KPS, saj so vsi drugi člani ves čas potovali zaradi tekočih dolžnosti sem in tja po Primorski ali v Ljubljansko pokrajino.⁵⁷ Njegova brzojavka pa ni vsebovala predlogov za usluge in protiusluge v vojaškem sodelovanju in pomoči med obema zavezniškima partnerjema, marveč je bila namenjena Slovencem v Egipt. Ti so tam prebivali

⁵¹ Brzojavka J. Avšiča vrhovnemu štabu angleške imperialne vojske — prepis je brez datuma in brez podpisa ter je arhivu IZDG, fasc. 535/IV-7.

⁵² Iz varnostnih razlogov zaradi družine in pa da bi ji dal verodostojnost. Ustmeni podatek Jake Avšiča, Ljubljana, 25. decembra 1971.

⁵³ Glej omenjeno poročilo Pirjevca CK KPS 27. aprila 1943, v katerem Pirjavec omenja upanje, da so s tem, ko so poslali tri brzojavke, »zadeli pravo«. Jaka Avšič je prišel na Primorsko, ne da bi karkoli vedel o spustu padalcev. Tako je potemtakem tudi jasno, da v zvezi z njimi ni imel nikakršnih navodil CK KPS in da je brzojavko poslal na lastno pobudo. Ustmeni podatek Jake Avšiča, Ljubljana, 25. decembra 1971.

⁵⁴ Glej tekst opombe 82.

⁵⁵ Arhiv CK ZKS, fasc. Primorska, V/1943, dopisi poslani CK KPS od I.—VI. 1943; prepis: Sprejeti telegram iz Kaira, stran 3.

⁵⁶ Ferenc, Kratek pregled, stran 105.

⁵⁷ Prav tam, stran 105.

kot ekonomski emigranti iz Italije ali pa kot nekoč italijanski vojaki, nato angleški ujetniki, tedaj pa že kot vojaki redne jugoslovanske kraljeve vojske na Bližnjem vzhodu po raznih egiptovskih in palestinskih taboriščih. Namejnena je sicer bila tudi slovenskim emigrantom v Angliji, vprašanje pa je, če jih je sploh dosegla. Dr. Bebler jih je pozval, naj se priključijo boju v okviru NOB jugoslovanskih narodov, opisal napore in uspehe tega boja in prizadevanje vodstva NOB, da bi se mogli vrniti v domovino in se priključiti temu boju.⁵⁸

Očitno je bil namen te brzojavke, še v pravem trenutku seznaniti rojake na Bližnjem vzhodu o resnici boja partizanov in četnikov ter onemogočiti ali vsaj omiliti propagandno dejavnost emigrantske jugoslovanske vlade, ki je tedaj bila še v Londonu in med jugoslovanskimi ljudmi v egiptovski mednarodni družini v letu 1943. Njen namen je bil prav tako onemogočiti ali morda celo prepričati kroge v Jugoslovanskem odboru iz Italije, ki so se pripravljali na prihod v Slovenijo in ki so deloma bili naklonjeni partizanskemu gibanju, da bi se priključili NOB, ne pa četnikom Karla Novaka, h kateremu sta skupaj z A. Božnarjem 18. marca 1943 prišla že dva padalca izpod varuštva profesorja Rudolfa. O tem, kakšen je bil odmev te brzojavke med slovenskimi in drugimi jugoslovanskimi rojaki v Egiptu, se ne da ničesar povedati, ker je sploh vprašanje, če je prišla do pravih naslovljencev, zakaj v brzojavkah, ki so jih Angleži pošiljali prek banjske trojice v štab POZ in o tem, da bi z njeno vsebino seznanili egiptovske — primorske Slovence, ni niti najmanjše omembe.

Vzpostavitev rednih stikov s poročanji prek radijskega sprejemnega in oddajnega aparata ter brzojavke obveščevalnega centra POZ Angležem

Od brzojavk poveljniškega kadra POZ do naslednje »pošiljke« je minilo približno teden dni. D. Pirjevec-Ahac napoveduje v poročilu CK KPS 27. aprila 1943,⁵⁹ da bodo podatki o italijanski oboroženi sili odtlej naprej naslovljeni neposredno na Intelligence Service. Tega so se na poveljstvu POZ v bodoče skoraj striktno držali, čeprav je moral štab POZ v tem času že dobiti nekaj navodil, zakaj CK KPS je pokrajinskemu komiteju 24. aprila 1943 poročal o tem, da jim v »zadevi zraka« pošilja Staneta.⁶⁰ Ni pa iz nobenega naslednjega sporočila (dokumenti ga več ne omenjajo — opomba P. D.) natančneje razvidno, kaj naj bi Stane počel ali kakšna navodila naj bi prinesel s seboj.⁶¹ Vprašanje je, če je Stane do prvih na novo vzpostavljenih stikov (do 5. maja 1943) sploh že prišel v štab POZ. Skoraj zagotovo je mogoče trditi, da ne,⁶² ker je bila 5. maja 1943 oddana prva brzojavka (po treh od 26. aprila 1943 dalje), ki jo je sestavil kontrolor Drago Hartner-Hari, s tole vsebino: »Ljudstvo na Primorskem zelo razgibano. Vsaka vas ima osvobodilni odbor. Partizanske čete in terenski zaupniki kontrolirajo vso Primorsko. Mlajši letniki, ki še niso bili

⁵⁸ Ustmeni podatek dr. Aleša Beblerja, Ankaran, 28. avgusta 1971.

⁵⁹ Arhiv IZDG, fasc. 532/1-3.

⁶⁰ Arhiv IZDG, fasc. 532/1-3; sprejeti dopisi PK KPS za Primorsko od CK KPS, dne 24. aprila 1943; kdo je Stane, še ni ugotovljeno.

⁶¹ Dr. Bebler o tem ni mogel povedati ničesar konkretnjšega.

⁶² Arhiv IZDG, fasc. 532/1-3, z dne 21. maja 1943. PK KPS za Primorsko poroča CK KPS, da Stane k njim ni prišel.

vpoklicani, se vsi javljajo v partizane.«⁶³ To je vsekakor brzozjavka, ki je mogla Angležem povedati marsikaj koristnega zanje. Po njej so se lahko vnaprej mnogo bolje orientirali, še posebno z ozirom na njihov odnos do partizanov in četnikov (ter bele garde), predvsem pa jim je mnogo, skupaj s prej navedenimi brzozjavkami, pomagala pri konkretnem ravnanju in navodilih, ki so jih sporočali padalski trojki Semuliču, Severju in Križmančiču. Odslej naprej so brzozjavke v obeh smereh bile vedno pogostnejše, najverjetneje pa so skupaj z misijo, ki jo je vodil major William Jones tedaj na Hrvaškem, pomagale odpreti pot tudi za zdaj še neuradni Deakin-Stewartovi misiji v vrhovni štab NOV in POJ — Titu, ki je 27. maja 1943 pristala v bližini Durmitora v Črni gori.⁶⁴ O treh padalcih v literaturi zaenkrat še nikjer nisem zasledil niti besedice, vseeno pa je možno domnevati, da so pomagali utreti pot tej važni odločitvi premiera Churchilla, ki ga je najbolj zanimalo ravno število vojskujočih se upornikov proti nemško-italijanski vojski na Balkanu in v Srednji Evropi, še posebno pa zaslomba, ki so jo uživali med ljudstvom. Ta poročila so mu mogla povedati dovolj. Kakšna pa je njihova vojaška teža v primerjavi z njihovo politično, pa se je kar hitro razvidelo in uresničilo — na začetku le s partizanske strani — v koristnih napotilih in obvestilih.

Pristanek padalcev pri Plavah ni mogel ostati dolgo časa skrit. Ljudje, s tem pa tudi »nepoklicani«, to je bela garda, četniki in drugi, so kaj hitro zvedeli za ta dogodek, saj se sekretar okrožnega komiteja KPS za Kanal Mirko Zimic-Miro Brodar v poročilu PK KPS dne 29. aprila 1943⁶⁵ pritožuje, češ da ni pravilno, da vedo civilisti (to so bili novinci, ki so komajda prišli v partizane ali pa so se na to šele pripravljali — opomba P. D.), kdaj so padalci prišli, kakšne aparate imajo s seboj ter da bodo oddajali Angležem. To poročilo še omenja, da je bil tedaj z njimi Drago Flis-Strela, vendar ne navaja, od kdaj in do kdaj. Kakorkoli, padalci so bili »na zemlji«, o njih se je slej ko prej razvedelo in tudi na to je bilo treba računati. Štab POZ pa je pohitel s svojimi načrti in je po skoraj enotedenski prekinitvi odposlal že prve podatke o italijanski vojski. Ti pa tudi niso — tako kot prve depeše bili »kar tako«; sprožili so prvi pravi vojaški odgovor Angležev: pošiljke v materialu in orožju. Vendar pa je na to bilo treba čakati še nekaj časa in povsem upravičena je bila bojazen CK KPS, da ne bi partizani nasedli pravokacijam, pa tudi, da ne bi privolili v to pomoč brez omejitev, to je, da bi jo sprejeli pred, preden Angleži ne pošljejo priznanja slovenskega NOB; predvsem pa, da bi dobili namesto topov, ki so jih partizani zahtevali, »samo 9 pušk in 4 brzostrelke«. ⁶⁶ V iskrenem zagonu so, kljub previdnosti, izraženi v pomislekih nad značajem angleške udeležbe v drugi svetovni vojni,⁶⁷ poslali prve važne obveščevalne podatke Intelligence Servisu in sicer nekaj dni po 5. maju 1943.⁶⁸

⁶³ Arhiv CK ZKS, fasc. Primorska, V/1943; dopisi poslani CK KPS od I.—V. 1943; važnejši telegrami izmenjani s Kairo, dne 5. maja 1943.

⁶⁴ Deakin, Britanija i Jugoslavija, str. 52, 53.

⁶⁵ Arhiv IZDG, fasc. 532/V-3.

⁶⁶ Kardeljevo pismo PK KPS za Primorsko, 19. junija 1943, arhiv CK ZKS.

⁶⁷ Arhiv IZDG, fasc. 532/II- ; pismo PK KPS za Primorsko inštruktorju Jožetu Krajcu, 9. junija 1943.

⁶⁸ Arhiv CK ZKS, fasc. Primorska, V/1943, dopisi poslani CK KPS od I.—VI. 1943:

V ladjedelnih v Trstu trenutno gradijo 4 lahke rušilce 700–800 ton, bodo gotovi v 3 do 4 mesecih, 8 rušilcev iste tonaže, bodo gotovi v 12–14 mesecih, ena oklopnica 35.000 ton tipa Impero, gotova čez 16–18 mesecev, 1 križarka 25.000 ton tipa KIMV Cavour, poškodovana od angleških letal v Tarantu l. 1940 na njej dela še za 8 mesecev. V začetku aprila predani 4 rušilci 700–800 ton. Dalje se gradijo ena petrolejska ladja 8 do 10.000 ton, gotova v 6 mesecih,

Iz brzojavke je razvidno upadanje italijanske gospodarske in tehnične moči, da ne govorimo o važnosti nekaterih podatkov, ki omenjajo številčno stanje italijanskih enot na severovzhodu Italije. Ti natančni podatki so sad prizadevnega dela obveščevalnega centra POZ slovenske narodnosvobodilne vojske. Kmalu so te izredno izčrpne podatke dopolnili še z nasveti o »izboru« primernih objektov za bombardiranje iz zraka: najprimernejši so se jim zdeli — poleg tržaške in tržiške industrije — še elektrarna v Dobarju (ki je oskrbovala tržaško in tržiško industrijo in elektrificirane proge v severovzhodni Italiji), železniški most v Zidanem mostu in pa železniški viadukt pri Borovnici, tako imenovani Štampetov most,⁶⁹ ki je bil deloma porušen že v začetku vojne in nato zasilno popravljjen.⁷⁰ Posebno važne pa so bile obveščevalne brzojavke o razporeženju v Italiji in še posebno v vrhovih rimskega političnega življenja ter nekatere pripombe v njih glede možnosti invazije na obale italijanskega škorinja.⁷¹

Sicer teh obveščevalnih podatkov ne smemo predimenzionirati, vendar so lahko pomagali predvsem Angležem. Zasluge za to, da je obveščevalni center POZ mogel Intelligence Servicu postreči s podatki, ki so se v svojih napovedih, še prej kot je bilo sicer predvideno, v marsikaterem pogledu uresničili, so šle Ančki Devetakovi iz Tolminā, ki se je med italijansko zasedbo Primorske poročila z italijanskim generalom, živelā med vojno v Rimu, se sukala v visokih krogih in ne da bi pozabila svojo domovinsko čast in pripadnost, od tam pošiljala domov na Primorsko »pristojnim ljudem« »dragocenosti«, ki se jim v vojni cena še poviša.⁷²

2 lahki križarki 5.000 ton, namenjeni za Siam, predelujejo v tovarni ladji. V začetku aprila predana 1 petrolejska ladja 8–10.000 ton. Produkcijo ovira pomanjkanje kvalitetnega jekla, niklja, kroma, bakra. Dobave teh kovin 40% manjše kakor lani. Tržaške železarne druge po kapaciteti v Italiji pretaplajo v glavnem staro železo. Kvaliteta polovice slabša od lanskoletne. Železo, označeno za specialno, je slabše od železa, ki se je pred dvema letoma označevalo kot navadno. Železarne valjajo surove bloke železa, ki prihajajo iz Nemčije, v plošče, ki jih pošiljajo nazaj v Nemčijo. Rafinerije so zmanjšale obrat za več kot 50% v primeri z lanskim. Od 3 vlakov dnevno, ki so vozili pred letom dni iz rafinerije, vozi danes 1 ali zelo redko 2. Nafta je iz Romunije. Prihaja skrajno neredno. V tovarni Alfa Romeo stoji 150 vojaških kamionov, ki čakajo že dva meseca na jeklene vzmeti in elektromagnete. V tržaški luki so ladje: Rex: 54.000 ton potniška, Stockholm 30.000 ton potniška, obe že od začetka vojne, zavarovane s podmorniškim mrežami. Giulio (?) 30.000 ton potniška, Giulio Cesare 33.000 ton potniška, Saturnia in Vulcania po 23.000 ton potniška, 2 tovarni ladji srednje tonaže. Vojaška posadka razmešena v 14 vojašnicah. Pripada regimentom 151. in 152. divizije Sassari in regimentu 73. divizije Lombardia ter drugim. Skupno šteje 24.000 mož, od teh 8000 pehote, 2000 mož gorske artilerije, 2000 mož težke artilerije, 2500 konjenice, 1500 mornarjev, 1000 v avtocentru, 2000 mož milice ter 5–6000 mož karabinerjev, kvesture, luške milice in finančne straže. Oborožitev pehote slaba. Vsak bataljon ima 4 do 6 minometalcev.

⁶⁹ Arhiv CK ZKS, fasc. Primorska, V/1943, dopisi poslani CK KPS od I.—VI. 1943.

⁷⁰ Štampetov most so Angleži prvič bombardirali že oktobra 1943, porušile pa so ga pravzaprav enote XIV. divizije 13. oktobra 1943 (Večer, 13. oktobra 1942). Kasneje je bil deležen še več skupnih akcij partizanskih enot in britanskega letalstva — opomba P. D.

⁷¹ Splošna naveličanost vojne in nezadovoljstvo v Italiji narašča zadnje mesece v široko antifašistično gibanje. Prebivalstvo s simpatijami spremljalo boj, vojaki iz kasarn pisali stavekajočim pisma, naj vztrajajo in obljubljali, da ne bodo nastopili proti njim. Stavko organizirala in vodila KPI. Vojaštvo na splošno pripravljeno končati vojno. Primer v garniziji Tolmin: razširjena vest, da so se Angleži izkrcali v Siciliji. Vojaki so kričali po mestu in v gostilnah, da je konec vojne in da gredo domov. S težavo so jih oficirji prepričali, da vest ni točna. V Gorici vojaki v javnem lokalno streljali v Mussolinijevo sliko. Neredi v kasarnah na dnevnem redu. Ostanke ekspedicijskega zbora v Rusiji razoroženi in konfinirani kot najbolj revolucionarni. Da bi preprečili nadaljnji razvoj demokratične revolucije, pripravlja vojaška skupina Badoglio, Graziani državni udar, prestolonaslednik Umberto jih še ne podpira. Mussolini se rešuje z intrigami, oprt na Gestapo, OVRO. Pripravlja za skrajni slučaj nemško okupacijo, zato se demontirajo vojni objekti in izpraznujejo skladišča vojnega materiala ob nemški meji. Angleška invazija na neštetihih točkah slabo ali nič utrjene obale, preračunana na psihološki efekt, bi brezpogojno uspela. Preprečila bi nemško zasedbo in izločila Italijo iz vojne. Arhiv CK ZKS, fasc. Primorska, V/1943, dopisi poslani CK KPS od I.—VI. 1943.

⁷² O tem glej več — Tone Ferenc: Kapitulacija Italije in narodnosvobodilna borba v Sloveniji jeseni 1943. Maribor 1967, str. 94 in 95; tu je naveden tudi popravek dela poročila, v ka-

Stališče IOOF in njegovi pogoji za sodelovanje z Intelligence Servicem in angleško vojsko

Sodelovanje med POZ in »angleškimi« padalci ter poveljstvom britanske vojske za Bližnji vzhod je do sredine maja potekalo brez prave kontrole CK KPS, ker je bilo štabu POZ več ali manj razen okvirnih navodil prepuščeno odločanje o oblikah sodelovanja, ne nazadnje tudi zaradi zamudnosti kurirskih zvez, ki so jih mogli tedaj uporabljati. Šele 20. maja je IOOF na svoji seji, na kateri je manjkal E. Kardelj-Krištof, zarisal natančnejše smernice o postopanju s padalci in načinu sodelovanja z Angleži.⁷³ O tem vprašanju so sklepali na podlagi poročila POZ (najverjetneje Pirjevčevega z dne 27. aprila 1943) ter na podlagi priloženih prepisov vseh treh glavnih brzojavk POZ. Zavzeli so stališče, da sme vsak pripadnik zavezniških armad, ki se spusti na naše, to je partizansko ozemlje, izvrševati svoje delo samo pod kontrolo partizanskih enot in njihove obveščevalne službe. Posebej pa je bilo poudarjeno stališče, da se sme jugoslovanski državljani, ki se v vojaški misiji spusti na naše (to je s partizani zasedeno) ozemlje, udeleževati samo pod partizanskim vodstvom in je zavezan partizanskim (v tekstu je navedeno: našim — opomba P. D.) zakonom. (Kot je bilo navedeno že v izjavi padalcev, so bili vsi trije prestopili še v taboriščih v jugoslovansko državljanstvo. Kako je bil ta akt na Bližnjem vzhodu izvršen, ne vem — opomba P. D. Vendar bi bilo zanimivo zvedeti, ali so se partizanske enote v svojem odnosu do padalcev, ki so se od leta 1943 dalje začeli v vse večjem številu spuščati v jugoslovanske gozdove in med katerimi je bilo tudi še nekaj jugoslovanskih državljanov ter konkretno že kar v odnosu do prve trojice, držale tega navodila in če jim je povzročalo v praksi kakršnekoli težave.)

Zanimiv je sklep, ki zahteva, da ne smejo enote same od sebe uporabljati radijskih zvez z zavezniškimi vojaškimi štabi in z inozemstvom sploh, razen za sporočilo, da so padalci pristali, z označbo kraja in pri kateri enoti. Vsak primer pa mora vsaka enota takoj sporočiti glavnemu štabu NOV in PO Slovenije, ki bo edini vzdrževal morebitne zveze.

V tem primeru je bilo ravnanje štaba POZ do maja 1943 sicer v razkoraku z odločitvijo IOOF, vsekakor pa se je pod pogoji, v katerih se je izvršilo, izkazalo kot uspešno in sorazmerno z malo napakami; ni ravno mnogo preseglo pristojnosti, ki so mu bile zaupane, čeprav je moč sklep IOOF razumeti tudi kot blago opozorilo štabu POZ, da odtlej naprej ne bo mogel več tako kot dotlej — samostojno, brez vednosti CK KPS in IOOF — vzdrževati stikov s poveljstvom angleških oboroženih sil na Bližnjem vzhodu. Že naslednja zahteva pa nakaže nov »slog« v odnosih in delu z zavezniki. Vendar velja še enkrat poudariti, da do tedaj noben organ NOB, niti IOOF niti glavni štab NOV in PO Slovenije niti POZ ni bil pripravljen na tak »desant« padalcev in da so se prav ob tem primeru začele iskati norme za odnos, vedenje, pogoje itd. do zavezniških predstavnikov in obratno.

To, kar je IOOF še posebej poudaril in priporočal: »kar naj se Angliji v vljudnem tonu sporoči«, je namreč, da se od nje za zasluge, ki jih NOV slo-

terem se je Devetakova zmotila, namreč v zvezi z vlogo generala Grazianija v državnem udaru — opomba P. D.

⁷³ Seja IOOF, dne 20. maja 1943, IZDG, fasc. 432/I-1, zapisniki sej IOOF, stran 1, prepis.

venskega naroda izvršuje z dajanjem vojaških informacij, pričakuje priznanje partizanske vojske. No, datum te zahteve se skoraj pokriva z dnevom prihoda misije Deakin-Stewart v vrhovni štab NOV in PO Jugoslavije, ki sicer še ne pomenja mednarodno-pravnega priznanja jugoslovanske partizanske vojske, vsekakor pa upoštevanje njenega obstoja, boja in tudi moči. Vendar je to maja 1943 bilo za tedaj dovolj, ni pa še moglo vplivati na izpolnjevanje angleških obvez — obljub, ki so se v vojaškem oziru le začele uresničevati. To pa je potegnilo za seboj tudi politično priznanje, čeprav mnogo kasneje. V tej zahtevi IOOF je to priznanje že obseženo, kategorično postavljanje te zahteve pa je časovno postavilo tudi piko za zadnjim stavkom v uvodu sodelovanja med Veliko Britanijo in porajajočo se novo Jugoslavijo tudi v političnem smislu.

IOOF je na tej seji še sklenil, da bo glede konkretnega ravnanja z angleškimi padalci na Primorskem poslal J. Avšiču-Hrastu⁷⁴ in štabu POZ pismi. Kolikšno važnost je posvečal tem postopkom, je razvidno še iz zadnjega sklepa, sprejetega na tej seji, namreč da je izvedbo sklepov v zvezi s padalci prevzel v IOOF Boris Kidrič-Peter.

Prva pošiljka zavezniške pomoči

Obveščevalni podatki o vojaško-gospodarskem stanju na severovzhodu italijanske kraljevine, ki jih je poslal štab POZ, so Angleže spodbudili k temu, da so obljube o pomoči partizanski vojski sicer z zamudami, posebno glede nujnosti potreb NOB, vendarle začeli izpolnjevati. Po tem, kdaj in kako so pošiljali pomoč, je razvidno, da so jo uravnavali v glavnem po lastnih potrebah in ne toliko po potrebah partizanske vojske. Če so se potrebe obeh vojska in načrtov skladale, je prišlo do več ali manj nemotenega zračnega transporta, sicer pa je bilo v njem zapaziti večje, partizanom večkrat nerazumljive za-
stojte.

Tako je končna odločitev in z njo prvo sporočilo o angleški pomoči navsezadnje le prišlo — nekako okoli 10. maja 1943. Do prve »blagovne aterisaže« pa ni prišlo tako, kot so Angleži napovedali za 21. ali 22. maj 1943, marveč točno mesec dni kasneje.⁷⁵ Sporočilo o tem, da bodo poslali pomoč, je že bilo odgovor na natančno določen datum, ki ga je izbral štab POZ. Dr. A. Bëbler je namreč že 9. maja 1943 poročal J. Avšiču-Branku in D. Pirjevcu-Ahacu, da so se po razgovoru z operaterji (to je s padalci — opomba P. D.) domenili »izkoristiti polno luno okoli 20. maja 1943 za pričakovanje angleškega orožja«. V ta namen so padalci oddali brzojavko, v kateri so sporočili, da bo od 20. maja dalje čakal partizanski bataljon vsako noč od 11.—2. ure v bližini vasi Nemški Rut; ta bataljon bi lahko povsem varno odnesel orožja za 100 mož; brzojavko so dopolnili s seznamom najpotrebnejšega orožja; v glavnem se ta spisek ni razlikoval od zahtev v brzojavkah štaba POZ in J. Avšiča.⁷⁶ Brzojavka, ki so

⁷⁴ Jaka Avšič — Branko Hrast pisma ni dobil, če ga je dobil štab POZ, pa ne ve. — Izjava J. Avšiča, Ljubljana, 25. decembra 1971.

⁷⁵ Čeprav govorita Hočevar-Pervanje v knjigi Četrta prekomorska brigada, Ljubljana, 1970, stran 17, opomba št. 9 o »prvi pomoči« — 5 pušk (!), ki da je prišla že 10. maja 1943, sem ob ponovnem pregledu navedenega vira ugotovil, da je moralo priti do pomote, ki je pa nisem razrešil. Najverjetneje je, da sta avtorja zamenjala številke dneva in meseca tako, da sta ju obrnila — opomba P. D.

⁷⁶ Arhiv IZDG, fasc. 532 II, 9. maja 1943.

jo poslali z Bližnjega vzhoda in ki ni bila — tako kot vse dotlej in še pozneje tudi ne — podpisana,⁷⁷ je zahtevala natančno določitev datuma med 21. in 23. majem skupaj z navedbo kraja za pristanek pošiljke. Obljubili so, da bodo poslali 12 cilindrov, to je kontejnerjev ali zabojev materiala ter dva radijska aparata, od katerega naj bi aparat na baterije dobili padalci, drugega pa naj bi štab POZ poslal naprej. Poleg tega so obljubili, da bodo kasneje poslali tudi navodila o uporabi drugega aparata (?)⁷⁸ Samo iz poročila PK KPS z dne 21. maja 1943 ne pa iz kakršnegakoli angleškega poročila se da ugibati, kaj so Angleži nameravali storiti z drugim aparatom. PK KPS namreč meni, da bodo Angleži verjetno zahtevali namestitev tega aparata kje bliže Trsta, torej drugje kot se je štab POZ med pisanjem poročila zadrževal.⁷⁹ Dalje sicer v PK KPS bistro ugotavljajo, da bi to angleško navodilo »razumeli malo po svoje« in bi ga poslali enostavno h CK KPS.⁸⁰

Medtem je štab POZ pripravil vse potrebno za sprejem pošiljke. Za komandanta operacije z zemlje je bil določen dr. Marijan Dermastia-Urban, za političnega komisarja pa Anton Velušček-Matevž, vendar so dve noči čakali zaman na »nebeške darove«, kot je zapisal dr. A. Bebler. Vzrok temu je bilo slabo vreme. Sklepali so, da so Angleži sicer poskušali 23. maja poslati material, ker so partizanski izvidniki opazili signale za alarm v Gorici, zatemnitev tega mesta ter Tolmina in še drugih manjših krajev, celo ogenj protiletalskih baterij iz smeri Trsta. Toda letal ni bilo, čeprav je bilo s strani štaba POZ in bataljona, ki je čakal na prevzem, vse v redu.⁸¹ Kljub navodilom, kako pripraviti mesto za sprejem, ni bilo tedaj iz vsega skupaj nič. Obljube so napovedale pošiljko že v maju. Navodila pa so določala: ognje je treba prižgati v obliki trikotnika z osnovnico 50 m in stranicama 100 m, s konico proti vetru, v sredini bi bil priporočljiv še en ogenj, kar pa ni neobhodno potrebno. Prostor za spuščanje mora biti oddaljen od drugih ognjev in luči. Patulje je potrebno razporediti na vse strani v primeru, če bi zaboji padli zunaj trikotnika. Prostor mora biti daleč od Soče. Vnaprej je bilo treba izkopati tudi jarke, v katere bi zagrebli kontejnerje.⁸² Kljub temu pa aktivnost partizanskih obveščevalcev ni ponehala. Sicer ni možno ugotoviti, če je s partizanske strani zaradi tega nastal večji premor, a so, verjetno še pred 23. majem (ko so pričakovali angleška letala), še ne vedoč, da jih ne bo, poslali nove podatke, tokrat o goriškem letališču. Le-to je bilo tedaj izhodišče vseh protipartizanskih akcij iz zraka — za pretežni del Balkana,⁸³ kot je nekoliko pretiravajoče trdil PK KPS za Primorsko.

⁷⁷ Glej tudi poročilo dr. Beblerja CK KPS z dne 18. maja 1943; arhiv IZDG, fasc. 532/I-3.

⁷⁸ Arhiv CK ZKS, fasc. Primorska, V/1949, dopisi poslani CK KPS od I.—VI. 1943; telegrami s Kairom, prepis stran 3.

⁷⁹ Zadrževal se je — od 1. maja dalje — v Grudnici nad Čepovanom oziroma pri brigadah še bolj na severu Primorske. Glej Ferenc, Kratek pregled, str. 138—139.

⁸⁰ Poročilo PK KPS za Primorsko dne 21. maja 1943, arhiv IZDG, fasc. 432/I-3, stran 5.

⁸¹ Poročilo PK KPS za Primorsko — nadaljevanje — 25. maja 1943, arhiv IZDG, fasc. 532/I-3, stran 10.

Italijanske oblasti so poročale, da so v noči na 26. maj tri večmotorna letala neugotovljenega izvora okrog pol ure nizko krožila nad Nanosom in Hrušico. Ker letal ni opazila letalska opazovalnica v Gorici, so italijanske oblasti domnevale, da so priletela iz smeri dalmatinskih otokov. Morda gre ta dogodek povezovati s pričakovanjem pomoči narodnoosvobodilnemu gibanju v Primorski.

⁸² Arhiv CK ZKS, fasc. Primorska, V/1943, dopisi poslani CK KPS od I.—VI. 1943, prepis telegrama s Kairom, stran 3.

⁸³ Poročilo PK KPS za Primorsko dne 27. maja 1943, arhiv IZDG, fasc. 532/I-3, stran 6.

Prekinitvev, ki je nastala v medsebojnem obveščanju, je trajala približno deset ali nekaj dni več. Sicer pa so dobili od Angležev v tem času neko sporočilo, ki je bilo dovolj važno, saj je natančneje opisalo vsebino pošiljke (ki bi morala priti že do 23. maja). V njem napovedujejo, da bodo poslali zlasti velike količine razstreliva in drugih priprav za rušenje, z dodatnim vprašanjem o tem, kakšne objekte so partizanske enote tega območja sposobne razrušiti. Obljubili so še podrobnejša navodila, tako da bi lahko akcije obeh strani usklajevali.⁸⁴ Ko je prispela ta brzojavka, pa je D. Pirjevec-Ahac pisal PK KPS in ga naravnost rotil, naj brigadi, ki ju je CK KPS hotel premakniti drugam, pustijo na območju POZ zato, ker so — zaradi neuspešnega čakanja 23. maja — iskali na novo prispeli partizanski »operaterji« nov prostor za sprejem »stričevih pošiljk«! V istem času je D. Pirjevec zahteval hitrejše dogovarjanje in krajši rok pošiljanja.⁸⁵

Odgovor na to prošnjo pa je vseeno bilo treba čakati še 13 dni. Kot je razvidno, so se Angleži oprijeli v teh razmerah zanje najprimernejše oblike pomoči. Največ so poslali rušilnega materiala. Prva pošiljka je končno le dospela do partizanskih rok in sicer v noči od 20. na 21. junij 1943 — po kakšnih petih ponesrečenih poskusih spuščanja materiala. Vreme, ki je bilo ugodno, je k temu veliko pripomoglo. Partizanske čete so čakale na dogovorjenem mestu ter so bile pravilno obveščene o signalih. Letalo tipa Liberator je odvrгло 11 kontejnerjev, ki so vsebovali okoli 300 kg razstreliva (odlične kvalitete, a neznane vrste), 5 sodčkov minerskih priprav (vžigalnike, zažigalne vrvice itd.), 18 brzostrelk s strelivom, aparat za »Simona« (kdo ali kaj je to, za sedaj ni bilo možno ugotoviti — opomba P. D.). Spustili so tudi aparat na baterije, ki so ga najbolj goreče čakali, a se padalo ni odprlo in se je razbil.⁸⁶ (Verjetno je bil namenjen trojici padalcev, da bi mogli zaradi prekinitve v drugi polovici maja in v začetku junija, ko je bil sprejem slab, z novim zboljšati zvezo — opomba P. D.). Operacija se je izvršila pri Podmelcu.⁸⁷ Dejstvo je, da je ves ostali, to je v glavnem rušilni material, prispel v redu; to pa je vsekakor bilo v splošno korist, ker so načrtovali rušenje nekaterih objektov. Material je takoj prevzel komandant POZ M. Bračič in ga hitro odpeljal v brigade, odkoder so v PK KPS že pričakovali poročila o kakšni večji rušilni akciji. Kaže pa, da so iz letal metali kontejnerje bolj »na široko«, zakaj štab 6. SNOUB Ivana Gradnika je sporočil štabu POZ že dne 23. junija 1943, da »se po terenu raznašajo govorce, da so pri Koritnici našli Italijani nek zabojo, ki je baje padel iz aviona...«⁸⁸ Če se spomnimo, da so Angleži obljubili poslati 12 cilindrov⁸⁹ in pa, da je pristalo 21. junija 1943 samo 11 kontejnerjev, potem je tem govoricam bilo kar verjeti.

Medtem pa je že prišlo do važnega dogodka, ki po svoje tudi pojasnjuje nadaljnji razplet dogodkov, saj je verjetno pomenil pripravo in v geografskem smislu približevanje krajem teh dogodkov — z angleške strani — na partizanskem območju sredi okupirane srednje Evrope. IOOF namreč 28. junija 1943:

⁸⁴ Poročilo dr. A. Beblerja z dne 8. junija 1943, arhiv IZDG fasc. 532.

⁸⁵ Pirjevčev pismo PK KPS, 8. junija 1943, arhiv IZDG, fasc. 532/III-3.

⁸⁶ Poročilo PK PKS za Primorsko, 8. julija 1943, arhiv IZDG, fasc. 532/I-3.

⁸⁷ Vodje operacije na zemlji v pregledanih dokumentih ni bilo možno ugotoviti.

⁸⁸ Arhiv IZDG, fasc. 219/I-6.

⁸⁹ Arhiv CK ZKS, fasc. Primorska. V/1943, dopisi poslani CK KPS od I.—VI. 1943; telegrami s Kairom, prepis stran 3.

poroča,⁹⁰ da je v glavni štab NOV in PO Slovenije dne 27. junija 1943 prišel iz Hrvatske major Kanadske vojske Williams Jones, skupaj s pomočnikom. To pa je pomenilo drugačen način v dogovarjanju med slovenskimi partizani in Angleži, zakaj slednji so se vse bolj začeli zanimati za posebne usluge, ki bi jim jih mogli nuditi tudi na območju POZ — to predvsem o kapaciteti podmorniške baze v Pulju.⁹¹ Angleži so namreč širše zagrabili celotno stvar, saj so v brzozavkah po akciji 21. junija napovedali še dve novi z že določenim krajem in časom; v vsaki bi spustili po 4 padalce in 8 zabojev materiala. Vsaka skupina bi imela svoj oddajnik z dvema telegrafistoma ter po 2 minerja za rušenje prog.⁹² To je bilo torej tisto, za kar so se Angleži tedaj zares ogreli. Vse drugo je zanje bilo tedaj še »postranskega« pomena. Prihajal je namreč čas, ko so tudi na podlagi poročil, ki so jih dobili prek obveščevalnega centra POZ naravnost iz Rima, računali, da se bo v Italiji nekaj zgodilo, obenem pa začeli pripravljati akcije, ki naj bi Nemcem vsaj delno onemogočile preprečiti polom v Italiji, ali pa organizirati — tudi na severovzhodu kraljevine Italije — nove obrambne sisteme.

Najverjetneje tudi v zvezi z napovedanimi akcijami je glavni štab NOV in PO Slovenije sodil za potrebno poslati v štab POZ pooblaščenca Dušana Kvedra-Tomaža,⁹³ ki je odrinil na pot 7. julija, 11. julija pa je že poročal PK KPS.⁹⁴ Kmalu po Kvedrovem prihodu na Primorsko, se je 18. julija 1943 ali takoj po polnoči 19. julija 1943 (glej naslednje vrstice — opomba P. D.) spustil na partizansko ozemlje poročnik Intelligence Servica Zdravko Lenšček. Dal je nekaj dragocenih podatkov o razmerah med Jugoslovani v Kairu in Londonu; imel je posebno zvezo s političnim oddelkom britanske vlade in z zunanjim ministrstvom. Obljubil je, da bo dal javne izjave proti početju Alojza Kuharja in dr. Mihe Kreka. Angležem se je torej zdelo vredno naročiti blatenje tedaj že zelo zavoženega vodstva SLS v tujini, da bi s tem pospešili sodelovanje z NOB jugoslovanskih narodov. Vse to se jim je zdelo potrebno spričo pripravljajočih se (in izvedenih) dogodkov v Italiji in okoli nje julija 1943. V okvir teh sprememb okoli Italije sodi tudi izjava radia Kairo, ki je 13. julija 1943 pozdravil primorske partizane (ne gverilce!)⁹⁵ Tako si je angleška zaveznica mogla vsaj nekoliko pridobiti naklonjenost pri borbah in posebno vodstvu NOB, kar je bilo tedaj še posebno važno.⁹⁶ Polet letala, ki je pripeljal Lenščeka, so italijanske čete registrirale in navedle,⁹⁷ da sta 19. julija ob 00.27 dve skupini neznanih letal, ki so jih opazili med 23.54 in 00.20 tudi na Reki, v Pulju in Trstu,

⁹⁰ Arhiv IZDG, fasc. 432/I, zapisnik seje IOOF, dne 28. junija 1943.

⁹¹ PK KPS za Primorsko se namreč obrača na okrajni komite KPS za južno Primorsko, naj čimprej preskrbi te podatke; partizani z njimi tedaj še niso imeli kaj početi, to se pravi, da so jih mogli posredovati edino Angležem.

⁹² Poročilo PK KPS, 8. julija 1943, arhiv IZDG, fasc. 532/I-3.

⁹³ Vendar je šlo za slučajno skladnost v nameravanih akcijah glavnega štaba NOV in PO Slovenije in italijanske vojske na področju POZ. Italijani so namreč na območju Primorske imeli skoncentriranih okoli 250.000 mož. To dejstvo je POZ še posebno čutila, ker so bile hajke na primorske brigade v tolikšnem obsegu, da so bili v glavnem štabu že v resnih skrbeh. S posebnimi naročili so zato sklenili poslati na Primorsko Dušana Kvedra-Tomaža. Glej, Zbornik dokumentov in podatkov o NOV jugoslovanskih narodov, VI, knjiga 6, Poročilo GŠ z dne 27. junija 1943 Edvardu Kardelju (nadalje: Zbornik NOV), stran 78.

⁹⁴ Ferenc, Kratak pregled, stran 138.

⁹⁵ Pismo Primoža Tratnika-Aleša Beblerja Pirjevcu, Avšiču in Bračiču 13. julija 1943, arhiv IZDG, fasc. 535/I-2.

⁹⁶ Za podatke o Lenščaku glej Zbornik NOV, dok. št. 5, poročilo GŠ NOV in POS sekretariatu CK KPJ, 8. avgusta 1943, stran 134.

⁹⁷ Arhiv IZDG; LZ mesečnega poročila poveljstva XXIV. italijanskega armadnega zbora z dne 29. julija 1943; neregistrirano gradivo.

vstopili v sektor Červinjan ... in da se je v sektorju Čepovan iz njih spustilo 8 padalskih kupol.

Poleg tega je šlo za pripravo tako imenovanih akcij Lastovka in Vrabc, od katerih se je druga izvršila v dneh 13., 14., 16. in 17. avgusta 1943. V drugi je poleg 10 mož pristal na območju POZ major Neville Darewsky (poljsko-londonski Žid),⁹⁸ ki bi se naj dogovoril o pomoči⁹⁹ in s katerim se je štab POZ sicer dobro razumel,¹⁰⁰ ki pa je imel poleg znanih nalog še »manj znane«, o katerih še ni možno govoriti, to tudi zato, ker je svojo dejavnost prikril v nejasne tančice in običajne akcije na terenu. Vsekakor se je branil povabila, da bi odšel v glavni štab NOV in POSlovenije, ker ni želel navezati z njim poluradnih stikov in se z njim dogovarjati, marveč je hotel samo organizirati pomoč »na terenu« POZ,¹⁰¹ sodeloval pa je — septembra 1943, ob kapitulaciji Italije — tudi pri razoroževanju alpincev.¹⁰²

S tem je poskus rekonstrukcije spusta padalcev 18. marca 1943 in prvih akcij v zvezi z njim zaključen. Nadaljnjo fazo sodelovanja med NOB v Sloveniji in zahodnimi zavezniki v obdobju pred italijansko kapitulacijo pomeni prihod kanadskega majorja W. Jonesa v Slovenijo in prek njega vzpostavljeni stiki.

LE PREMIER CONTACT DES PARTISANS SLOVÈNES AVEC L'ARMÉE ANGLAISE

Résumé

Dans l'article est traitée la première rencontre des partisans slovènes avec les représentants des forces armées des Alliés, avenue à minuit du 18 mars 1943 auprès le village Plave dans les alentours de Gorica. Ce territoire alors se trouvait contrôlé par les unités du Quartier Général de l'armée de Libération nationale de la Slovénie, qui opéraient dans le Littoral slovène. Les parachutistes étaient soldats de l'armée royale yougoslave en émigration, mais en service de l'armée britannique. Le commandement britannique pour le Moyen Orient avait envoyé ces parachutistes pour explorer la partie nord-occidentale du Balkan pour faire un rapport sur la force et sur le développement des formations militaires qu'y opéraient. C'était intéressant aussi pour connaître les vrais et les faux adversaires des forces d'occupation italiennes et allemandes: partisans ou tchetniques.

Les trois parachutistes ont porté, outre les équipements habituels, aussi un poste radio récepteur-émetteur à courant alternatif. Des Anglais ils avaient eu l'ordre

⁹⁸ Poročilo PK KPS Branku Babiču-Vladu, z dne 23. avgusta 1943, arhiv IZDG, fasc. 532/II-12, in arhiv CK ZKS, fasc. Primorska, št. 1358, poročilo dr. A. Beblerja, 30. avgusta 1943.

⁹⁹ Nevilla Darewskega je po vojaški liniji pričakal Darko Marušič in sicer blizu Črnega vrha. Prisotni so bili, poleg kurirjev in borcev še Edo Brajnik, Zora Rupena in slučajno inštruktor PK KPS za Primorsko Dušan Bravničar-Veljko. Pri premiku proti področju tako imenovane Loze (prostora, ki ga zajemata cesta in železnica Postojna—Trst) so se angleški padalci s kontejnerji, ki so med običajnimi pošiljkami vsebovali še generatorje in 2 ali celo 3 radijske oddajne in sprejemne postaje, zelo težko gibali. Naleteli so na italijansko patroljo, s katero so se spopadli. Imeli so 2 ranjena kurirja, poskrili pa so del dragocenega tovora, ki ga kasneje niso več našli. V štab POZ so prišli po 3—4 dneh, potem ko jim je pri prečkanju ceste blizu Razdrtega uspelo odnesti s seboj 1 dragocen generator in eno radijsko oddajno in sprejemno postajo. Sam Darewsky, ki je nosil zlato uokvirjena očala in ki so ga spremljali fantje, odlični borci, je sicer nosil uniformo angleške kraljevske vojske (zaradi haaške konvencije za primer, da bi ga ujeli), bil pa je »čisti« obveščevalec, kar je z ravnanjem med svojim bivanjem na Primorskem tudi dokazal. Ustmena izjava ing. Dušana Bravničarja-Veljka, Ljubljana, 16. januarja 1972.

¹⁰⁰ Ustna izjava dr. A. Beblerja, Ankaran, 28. avgusta 1971.

¹⁰¹ Arhiv CK ZKS, fasc. Primorska, V/1943, št. 1403; poročilo PK KPS 27. avgusta 1943.

¹⁰² Arhiv CK ZKS, fasc. Primorska, V/1943, št. 1345; poročilo PK KPS 9. oktobra 1943.

de recueillir données le plus possible exactes sur la situation dans les ports et sur les aerodromes de l'Italie du Nord. Le Comité Yougoslave en Italie voulait obtenir par moyen d'eux surtout des données illustratives la disposition de la population slovène du Littoral et sur le développement de la résistance par les partisans. Le groupe a trouvé ensuite le contact avec le quartier général de la zone d'opération du Littoral et avec le Comité régional du Parti communiste slovène. Les interrogatoires ont eu lieu du 27 au 30 mars. Le 26 avril les parachutistes ont établi le premier contact avec les Anglais du Moyen Orient en leur communiquant sur la situation et sur les luttes des partisans avec les ennemis. Le quartier général de la zone opérative du Littoral a offert alors aux Anglais la collaboration dans la lutte commune contre les Italiens. Les Anglais ont accepté cette proposition en envoyant ensuite, en mois de juin, les avions les explosifs pour détruire les voies de communication.

Cette collaboration se développait pendant un mois sans instructions de la direction politique et militaire de la Slovénie. Par suite des communications du quartier général des partisans le Comité Exécutif du Front de Libération de la Slovénie le 20 mai a décidé que tous les appartenants aux armée alliés, qui se parachutent dans les zones contrôlées par les partisans, doivent se soumettre dans leur activité au contrôle des formations des partisans, mais tout les citoyens yougoslaves parachuté en mission militaire étrangère ne peut y collaborer que sous le contrôle des partisans et est en base des lois des partisans. Le Comité Exécutif a exigé expressément de «communiquer à l'Angleterre avec politesse» qu'on en attend la reconnaissance de l'armée partisane pour les informations militaires que la direction de la Résistance slovène donne aux alliés.

Cette collaboration a été augmentée en juillet et août avec l'arrivée de plusieurs informateurs soit d'origine yougoslave soit anglaise (Zdravko Lenščak et le majeur Newille Darewsky) qui ont préparé la réception des fournitures successives et qui collaboraient dans importantes actions avec commandement des partisans.